पन्ध्रौं योजना (आ व २०७६/७७-२०८०/८१) मा
आदिवासी जनजाति विकासका लागि प्रस्तावित योजना

<u>**पेश गर्ने**</u>

आदिवासी जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान
नेपाल आदिवासी जनजाति महासंघ
राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघ
आदिवासी जनजाति यूवा महासंघ
आदिवासी जनजाति अपाङ्ग महासंघ
आदिवासी जनजाति पत्रकार महासंघ
नेपालका आदिवासीहरुको मानव अधिकार सम्बन्धी वकिल समूह (लाहुर्निप)
आदिवासी जनजाति गैर सरकारी संस्था महासंघ

योजना तर्जुमाका आधारभूत सिद्धान्त/मार्गदर्शन

- नेपालको संविधान
- दिगो विकास एजेण्डा
- रा.यो.आ.का दीर्घकालीन सोच
- अधिकारमा आधारित विकास अभिगम
- सामाजिक न्याय र समानता
- पहिचान सहितको विकास
- विनासबाट विकासः स्व-निर्णित विकास
- समावेशी, समतामूलक विकास
- विविधतापूर्ण समृद्धि

आदिवासी विकास योजना तर्जुमा प्रक्रिया

१. आदिवासी जनजाति संघसंस्था तथा वुद्धिजिवीहरुसँग पहिलो चरणको छलफल (मिति २०७५ पौष १३ गते, युनियन हाउस)

२. विज्ञहरुसँगको छलफल (२०७५ पौष १६ देखी मिति २०७५ फागुन ६ गते सम्म पटक पटक, लाहुर्निप कार्यालय)

३. आदिवासी जनजाति संघसंस्था तथा वुद्धिजिवीहरुसँगको दोस्रो चरणको छलफल (मिति २०७५ पौष २३ गते, एफटेन पार्टि प्यालेस, कालीमाटी)

४. प्रदेश स्तरिय आदिवासी संघसंस्था तथा वुद्धिजिवीहरुसँगको छलफल तथा मुख्य मन्त्रिलाई ज्ञापन पत्र बुझाईएको

क्र.स.	**प्रदेश**	**स्थान**	**छलफल मिति**	**कैफियत**
१	प्रदेश नं. १	विराटनगर	२०७५ माघ १७	
२	प्रदेश नं. २	जनकपुर	२०७५ माघ १९	
३	प्रदेश नं. ३	चुच्चेपाटी, काठमाडौं	२०७५ माघ २६	
४	प्रदेश नं. ४	पोखरा	२०७५ माघ २२	
५	प्रदेश नं. ५	बुटवल	२०७५ माघ २८	
६	प्रदेश नं. ६	सुर्खेत	२०७५ माघ २६	
७	प्रदेश नं. ७	धनगडी	२०७५ माघ २४	

५. आदिवासी जनजाति संघसंस्था तथा वुद्धिजिवीहरुसँगको अन्तिम चरणको छलफल (२०७५ फागुन ७ गते, अल्फा हाउस, बानेश्वर)

६. राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघ तथा आदिवासी महिला कानूनी सचेतना समुहसँगको छलफल (२०७५ फागुन ८ गते, लाहुर्निप कार्यालय)

७. आदिवासी जनजाति राष्ट्रिय उत्थान प्रतिष्ठानको राष्ट्रिय परिषद बैठकबाट मिति २०७५ फागुन २४ गते पारित

विषय सूची

क. समष्टिगत आर्थिक क्षेत्र **१-३**

१. सहकारी १

२. उद्योग १

३. पर्यटन २

ख. कृषि, वन तथा प्राकृतिक स्रोत क्षेत्र **४-१०**

४. कृषि विकास ४

५. पशुपन्छी विकास ५

६. खाद्य सुरक्षा तथा पोषण ६

७. भूमि व्यवस्था ७

८. जलस्रोत ८

९. वन जैविक विविधता तथा जलाधार ९

१०. खनिज सम्पदा १०

ग. सामाजिक क्षेत्र **११-२०**

११. शिक्षा ११

१२. स्वास्थ्य तथा पोषण १३

१३. खानेपानी तथा सरसफाई १४

१४. युवा १४

१५. महिला १५

१६. बालबालिका तथा किशोर-किशोरी १६

१७. जेष्ठ नागरिक १७

१८. अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू १८

१९. खेलकूद १९

२०. सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षण १९

घ. पूर्वाधार क्षेत्र **२१-२७**

२१. आधुनिक पूर्वाधार २१

२२. जलविद्युत्	२१
२३. यातायात पूर्वाधार सडक	२२
२४. सञ्चार तथा सूचना प्रविधि पूर्वाधार	२३
२५.ग्रामीण विकास	२४
२६. आवास तथा बस्ती विकास	२६
२७. पुनर्निर्माण	२६
**ङ. लोकतन्त्र र सुशासन	२८-३६**
२८. राष्ट्रिय एकता र सम्मान	२८
२९. मानव अधिकार	२९
३०. न्याय प्रणाली	३०
३१. शासकीय सुधार	३२
३२. प्रशासकीय सुशासन	३३
३३. दिगो विकास र वातावरण संरक्षण सम्बन्धी	३५
३४. योजना तर्जुमा र कार्यान्वयन	३५
**च. अन्तरसम्बन्धित विषय	३७-५०**
३५. तथ्यांक प्रणाली	३७
३६. गरीबी निवारण तथा असमानता न्यूनीकरण	३८
३७. श्रम तथा रोजगारी	४०
३८. मानव संशाधन विकास	४१
३९. समावेशीकरण	४२
४०. सामाजिक साँस्कृतिक विविधता	४६
४१. भूकम्प, पहिरो र बाढीको जोखिम	४७
४२. जलवायु परिवर्तन	४९

पन्ध्रौं योजना (आ व २०७६/७७-२०८०/८१) मा आदिवासी जनजाति विकासका लागि प्रस्तावित योजना

क. समष्टिगत आर्थिक क्षेत्र

१. सहकारी

उद्देश्य

१. सहकारीमार्फत विपन्न वर्ग तथा समुदायलाई आर्थिक तथा सामजिक सशक्तिकरणको प्रक्रियामा सहभागि गराउनु ।

रणनीति

१. सहकारीको माध्यमबाट विपन्न वर्ग र समुदायका सदस्यको संलग्नतामा सञ्चालन हुने व्यावसायिक आयोजनालाई वित्तीय एवं प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गराउने ।

कार्यनीति

१. आदिवासी जनजाति युवाहरुले सञ्चालन गर्ने व्यावसायिक आयोजनाहरुलाई सहकारी माध्यमबाट वित्तीय एवं प्राविधिक सहयोग गरिनेछ ।

२. उद्योग

उद्देश्य

१. औद्योगिक उत्पादन वृद्धि गरी कुल गार्हस्थ उत्पादनमा उद्योग क्षेत्रको योगदान बढाउनु ।

रणनीति

१. औद्योगिक क्षेत्रको विकासका लागि नीतिगत, कानूनी र संस्थागत सुधार गर्ने ।

२. उद्योग धन्दाको विकास र विस्तारका लागि क्षमता विकास, वित्तिय पहुँच र प्रवर्द्धनात्मक उपाय अवलम्बन गर्ने

कार्यनीति

१. कपडा, राडी, पाखी, गलैंचा बुन्ने, कपास, अल्लो, ऊन, छाला प्रशोधन गरी वस्त्र बनाउने, माटो, काठ र धातुका कलात्मक वस्तु बनाउने, बाँस, मालिङ्गो, निगालो, बेतको सामग्री

बनाउने, मर्चा बनाउने, जडीबुटीबाट औषधी बनाउनेजस्ता आदिवासी ज्ञान तथा शीपमा आधारित परम्परागत आर्थिक एवं व्यावसायिक कृयाकलापहरुलाई उनीहरुको संस्कृतिको सम्बर्द्धन, सन्तुष्टि तथा आर्थिक आत्मनिर्भरता विकासमा महत्वपूर्ण तत्वहरुको रुपमा लिएर यथोपयुक्त प्राविधिक एवं वित्तीय सहायता उपलब्ध गराई तिनको प्रवर्द्धन गरिनेछ।

२. ठाउँ तथा समुदाय विशेषको विशेषता अनुरुपको मर्चा, किनेमा, तामाको मेसो, याङबेन (भ्याउको प्रशोधित रुप), शेरगेम (एक प्रकारको सस), च्यूरीको घीउ, खाप्से, लाखामरी, यःमरी, भक्का, सिन्की, स्वगेन, आलुम, भोल्टु, चाकू, लप्सीको पाऊँ, चिचिरी, बागिया, घुगी लगायतको खाद्यवस्तुका प्रकार र परम्परागत ज्ञानमा आधारित घरेलु औषधिहरुको उत्पादनको बौद्धिक सम्पत्ति अधिकार(IPR) सम्बन्धित आदिवासी जनजाति समुदायलाई दिई त्यस्ता उत्पादनको लघु उद्योगहरु स्थापना गर्न आवश्यक सहयोग उपलब्ध गराइनेछ।

३. बढ्दो विदेशी मदिरा र तत्जन्य रसायनको आयत् प्रतिस्थापन गर्नका लागि आदिवासी जनजाति महिलाहरुले युगयुगदेखि आय आर्जन गर्न र साँस्कृतिक आवश्यकता परिपूर्ति गर्न उत्पादन तथा वितरण गरिआएको जाँडरक्सी र तिनका प्रकारहरुको उत्पादन तथा बिक्रीवितरण व्यवसायलाई वैध बनाई व्यवस्थित गरिनेछ। यस्ता उत्पादनको गुणस्तरको सामुदायिक प्रमाणीकरणको व्यवस्था गरिनेछ।

४. गरीबीको उच्च जोखिममा रहेका (उच्च गरीबी संभाव्यता सूचकाङ्क भएका) व्यासी, सन्थाल, हायु, झाँगड, चेपाङ, धानुक, पहरी, मुन्डा, माझी, थामी, छन्त्याल, मेचे, किसान, दनुवार, ताजपुरिया, थामी लगायतका आदिवासी जनजातिलाई उद्यमी बनाउन विशेष आयोजना सञ्चालन गरिनेछ।

अपेक्षित उपलब्धि

योजना अवधिको अन्तसम्ममा परम्परागत व्यवसायजन्य उत्पादन चार गुणाले वृद्धि भएको हुनेछ र पटके ज्यालादारी काम गरी खाने परम्परागत कृषिमा अत्यधिक निर्भर विपन्न आदिवासी जनजातिको परिवारहरुमध्ये ३० प्रतिशत परिवार उद्यमी बनेर कूल ग्रार्हस्थ उत्पादनमा सार्थक योगदान पुऱ्याएका हुनेछन्।

३.पर्यटन

उद्देश्य

१. पर्यटकीय गन्तव्यस्थल तथा उपजमा विविधीकरण गरी पर्यटन क्षेत्रको अर्थतन्त्रमा योगदान वृद्धि गर्नु

रणनीति

१. पर्यटकीय गन्तव्यस्थलको पहिचान, विकास तथा विविधीकरण गर्न प्रदेश र स्थानीय तहले अग्रणी रुपमा निजी क्षेत्रसँग सहकार्य गर्ने

कार्यनीति

१. आदिवासी जनजातिको सघन रुपमा बसोवास रहेको थातथलो(गाउँ)लाई सोही आदिवासी जनजातिको नामबाट थातथलोको नाम राखी त्यहाँ साँस्कृतिक संग्राहलय आदि निर्माण गरी पर्यटन विकासको श्रंखलामा ल्याइनेछ। उनीहरुको विशिष्ट परम्परागत अतिथि सत्कारको संस्कारलाई पर्यटन विकाससंग जोडिने छ र 'होमस्टे', खाजा घर, मनोरंजन घर, विश्राम स्थल, सूचना केन्द्र आदि क्रियाकलाप संचालन गरी उनीहरुको आयस्तरमा सुधार ल्याइनेछ।

२. आदिवासी थातथलोमा पर्यटन पूर्वाधार विकास र साँस्कृतिक तथा धार्मिकस्थल (हिमाल, पर्वत श्रंखला, देउराली, पवित्र तीर्थ स्थल, पोखरी, ऐतिहासिक गढी आदि)हरुलाई साँस्कृतिक पर्यटन गन्तव्य स्थलका रुपमा प्रवर्द्धन गरिनेछ।

अपेक्षित उपलव्धि

पन्ध्रौं योजना अवधिको अन्त्यसम्ममा आदिवासी जनजातिको सघन बसोवास रहेको सबै क्षेत्रमा पर्यटन विकास पूर्वाधार निर्माण भई सम्बन्धित आदिवासी जनजातिले आय आर्जनका अवसर पाएका हुनेछन्।

ख. कृषि, वन तथा प्राकृतिक स्रोत क्षेत्र

४. कृषि विकास

पृष्टभूमि

अत्यधिक आदिवासी जनजाति परिवार निर्वाहमुखी कृषिमा निर्भर छन् । उनीहरुको जीवनस्तरमा सुधार ल्याउन कृषि क्षेत्रको विकास उनीहरुमा केन्द्रित भएर सञ्चालन भएको छैन ।

रणनीति

१. नवीनतम प्रविधिको प्रयोग, मल-बीउ र पुँजीको सहज उपलब्धता, आदिवासी जनजाति कृषकको उत्पादकत्व क्षमता अभिवृद्धिद्वारा उच्चस्तरको गरीबमुखी कृषि वृद्धि हासिल गर्ने ।

२. कृषिमा आश्रित आदिवासी जनजाति कृषकहरुलाई उपयुक्त कृषि तालीम र उपकरण प्रदान गरी आधारभूत खाद्यवस्तु र तुलनात्मक लाभका बालीनालीको उत्पादन बृद्धि गर्ने ।

कार्यनीति

१. आदिवासी जनजातिको परम्परागत निर्वाहमुखी कृषि प्रणालीलाई दिगो, नाफामूलक, व्यवासायिक कृषि प्रणालीमा रुपान्तरण गर्न सिचाई सुविधा, उन्नत बीऊ, मल, उपकरण, आधुनिक कृषि तालीम लगायतका आवश्यक भौतिक, प्राविधिक र वित्तीय सहायता (अनुदान) उपलब्ध गराइनेछ ।

२. आदिवासी जनजातिको परम्परागत भूमि, सामुदायिक भूमि, साँस्कृतिक भूमि र अनुर्वर पाखो भूमिको स्वामित्वका अधिकतम हदबन्दीको सीमा बढाइने छ र सीमान्त भूमि (अनुर्वर भूमि)को कृषि उत्पादन बढाउन वा त्यस्ता भूमिमा बैकल्पिक व्यवसाय संचालन गर्न आर्थिक, भौतिक तथा प्राविधिक सहयोग पु¥याइनेछ ।

३. आदिवासी जनजाति सीमान्तीकृत कृषकहरुलाई सहकारी खेतीमा आबद्ध गराई मूल्य श्रंखला पद्धति अनुसार उत्पादनदेखि बजारीकरणसम्मका सुनियोजित क्रियाकलापमा संलग्न गराउँदै लगिनेछ ।

४. भूमिहीन आदिवासी जनजाति कृषकलाई करारमा जग्गा लिई जैविक मल, जैविक किटनाशक र आधुनिक खेती प्रविधि उपयोग गरी जैविक खेती गर्न आवश्यक प्राविधिक, भौतिक र वित्तीय सहयोग उपलब्ध गराइनेछ ।

५. सबै आदिवासी जनजाति कृषकका कृषि उपजको निःशुल्क बाली-विमा गरिनेछ ।

६. आफ्नो परम्परागत भू-क्षेत्रमा युगौं युगदेखि खोला तथा प्राकृतिक पोखरीहरुमा माछामारी जीवन निर्वाह गरी आएका थारु, माझी, बोटे, सोनाहा, दनुवार, सन्थाल, झाँगड, राजवंशी, धिमाल लगायतलाई आधुनिक व्यावसायिक माछा पालन गर्न पोखरी, नदी वा सो प्रयोजनका लागि जमीन, वित्तीय सहायता, प्रविधिक सहयोग उपलब्ध गराई व्यावसायिक माछा उत्पादक

/उद्यमी बनाइनेछ। उनीहरुलाई माछा मार्ने बल्छीको चारो बनाउन र त्यस्तो व्यवसायलाई प्रवर्द्धन गर्न आवश्यक सहयोग पुऱ्याइनेछ।

अपेक्षित उपलव्धि

पन्ध्रौं योजनाको अन्तिम वर्ष २०८०/८१ सम्ममा निर्वाहमुखी कृषिमा आश्रित आदिवासी जनजाति कृषकहरुमध्ये ८० प्रतिशत कृषक बजारमुखी व्यावसायिक कृषिमा संलग्न भई उनीहरुको कृषि उत्पादन ५० प्रतिशतले वृद्धि भएको हुनेछ ।

५. पशुपन्छी विकास

पृष्टभूमि

आदिवासी जनजातिको परम्परागत पशुपन्छी पालन व्यावसाय ह्रासोन्मुख छ, जसले गर्दा उनीहरुको जीवनस्तर र सामाजिक प्रतिष्ठा गिर्दो अवस्थामा छ।

कार्यनीति

१. आदिवासीको परम्परागत तथा साँस्कृतिक भूमि, भू-क्षेत्रमा चौरी पालन, भेडा-बाखा पालन, सुंगुर पालन, कुखुरा पालन, घोडा पालन, गाई भैंसी पालन जस्ता परम्परागत पशुपन्छी पालन व्यवसायलाई विकास र समयानुकुल व्यवसायीकरण गर्न आवश्यक भौतिक, प्राविधिक र वित्तीय सहयोग उपलब्ध गराइनेछ।

२. आदिवासी जनजातिको परम्परागत पशुपालन क्षेत्रमा चरण विकास गरिनेछ र चरणक्षेत्रका पोखरीहरुको संरक्षण गरिनेछ।

३. दूध, छुर्पी, ऊन, मासु जस्ता आदिवासी जनजातिको परम्परागत पशुपंछीजन्य उत्पादनलाई प्रवर्द्धन तथा बजारीकरण गर्न आवश्यक सहयोग उपलब्ध गराइनेछ।

४. मासुको बढ्दो मागलाई ख्यालमा राखी मासुका निमित्त आदिवासी जनजातिले पालन-पोषण गरी हुर्काएका खान योग्य पशुहरुको बध गरी मासु खाने तथा बिक्रीवितरण गर्ने व्यवस्थामा भएका असमान र अन्यायपूर्ण कानूनी व्यवधानलाई हटाइने छ।

५. आदिवासी जनजाति पशुपालकहरुले पालन गरेका पशुहरुको निशूल्क पशुबीमा गरिनेछ।

अपेक्षित उपलव्धि

योजनावधिको अन्त्यसम्ममा आदिवासी जनजातिको पशुपंछीजन्य उत्पादनमा ३० प्रतिशतले बढेको र उनीहरुको आय आर्जन र खाद्य सुरक्षामा उल्लेख्य सुधार आएको हुनेछ।

६. खाद्य सुरक्षा तथा पोषण

पृष्ठभूमि

एक सर्वेक्षण अनुसार विगत ५ वर्षमा लगभग २९ प्रतिशत पहाडे आदिवासी जनजाति र २६ प्रतिशत तराई आदिवासी जनजातिको खाद्य सुरक्षा स्थितिमा कुनै परिवर्तन आएको छैन, उल्टै करीब ७ प्रतिशत आदिवासी जनजातिको भने खाद्य सुरक्षा स्थिति अरु बिग्रिएको छ । पारिवारिक आयको दुईतिहाई जति खाद्यवस्तुमा मात्र खर्च गर्नुपर्ने अवस्थाका आदिवासी जनजाति परिवारको अनुपात अझै पनि चिन्ताजनक छ ।[1]

उद्देश्य

१. खाद्य असुरक्षा तथा पोषणको जोखिममा रहेका क्षेत्र र समूहको आधारभूत खाद्य उपलब्धता सुनिश्चित गर्ने ।

रणनीति

१. आदिवासी जनजातिको खाद्य सुरक्षाको हक प्रचलन सुनिश्चित गर्ने ।

कार्यनीति

१. आफ्नै उत्पादनले खान नपुगी खाद्यान्न अभाव झेलिरहेका आदिवासी जनजातिलाई निश्चित अवधि बिनामूल्य र बाँकी अवधि कममूल्यमा स्वस्थ, पोषणयुक्त खाद्यान्न आपूर्ति गरिनेछ ।

२. खाद्यान्न अभाव झेलिरहेका आदिवासी जनजातिलाई पूर्वाधार निर्माण कार्य लगायतको रोजगारीका क्षेत्रमा प्राथमिकताका साथ रोजगारी दिइने छ ।

३. खाद्यान्न अभाव झेलिरहेका आदिवासी जनजाति शिशु तथा बाल-बालिकाहरुका निमित्त पोषणयुक्त खाद्य वस्तु नियमित रुपमा बिनामूल्य वा अत्यन्तै कममूल्यमा आपूर्ति गर्ने विशेष व्यवस्था मिलाइनेछ ।

अपेक्षित उपलब्धि

योजनावधिको अन्त्यसम्ममा आदिवासी जनजातिको भोक र चरम गरीबीमा क्रमिक सुधार भई पोषणयुक्त आहारको उपभोगस्तर बढी उमेर अनुसार कमतौल भएका, बढ्न नसकेका, दुब्ला पातला भएका शिशु तथा बाल-बालिकाको अनुपात २५ प्रतिशतले घट्नगई जीवनस्तरमा सुधार आएको हुनेछ ।

[1] Nepal Governance Survey 2017/18

७. भूमि व्यवस्था

पृष्ठभूमि

हाम्रो देशमा सर्वाधिक भूमि अन्याय भोग्ने आदिवासी जनजाति नै हुन् । अत्याधिक आदिवासी जनजातिहरु आफ्नो भूमिबाट विस्थापित भएका छन् र ओगटी आएको सीमान्त भूमिमा पनि उनीहरुको स्वामित्व सुरक्षित छैन । भूमिबाट विस्थापन र प्राकृतिक स्रोतसाधन उपयोगबाट वन्चितकिरणले उनीहरु गरीब मात्र होईन, अपहेलित जीवन जीउन बाध्य छन् । उनीहरुले ओगटेका अनुर्वर भूमिजीवन निर्वाहलाई पर्याप्त छैन । आज आदिवासी जनजातिको भूमिसंगको संस्कृति एवं आध्यात्मिक सम्बन्ध पनि संकटमा छ ।

उद्देश्य

१. भूमिको समुचित उपयोग मार्फत उत्पादन वृद्धि र यसबाट प्राप्त लाभको समन्यायिक वितरण सुनिश्चित गर्नु ।

रणनीति

१. आफ्नो भूमि, भूक्षेत्र तथा त्यहाँका प्राकृतिक स्रोत-साधनहरुहरूमाथिको स्वामित्व हरणले गर्दा इतिहासिक अन्यायमा परेका, भूमिहीन बनेका वा नाम मात्रको वा सीमान्त भूमि ओगट्न पुगेका, आफ्नै आवश्यकता तथा रुची अनुसार आफ्नो विकास गर्ने अधिकार उपभोग गर्नबाट बन्चित रहेका आदिवासी जनजातिलाई प्राथमिकतासाथ भूमि उपलब्ध गराउने र जीविकोपार्जनका लागि प्राकृतिक स्रोत-साधनमा यथोपयुक्त पहुँच दिने ।

कार्यनीति

१. आदिवासी जनजातिले परम्परागत रुपमा प्रयोग गर्दै र ओगट्दै आएको भूमिमा निहीत उनीहरुको स्वामित्व र भोगाधिकारलाई मान्यता दिइनेछ । यसका अतिरिक्त उनीहरुले एकलौटी रुपमा नओगटेका, तर जीविकोपार्जन र परम्परागत गतिविधिको लागि परम्परागत रुपमा पहुँच प्राप्त गरेका भूमि निरन्तर प्रयोग वा भूमि पुनः प्रयोग गर्न पाउने व्यवस्था गरिने छ ।

२. लोपोन्मुख एवं घुमन्ते फिरन्ते आदिवासीका परम्परागत जीवन पद्धतिलाई मान्यता दिई उनीहरुको परम्परागत विचरण भूमिको स्रोत-साधनमा पहुँच सुनिश्चित गरिनेछ ।

३. आदिवासी जनजातिको भूमि वा भूक्षेत्र र त्यहाँका स्रोत-साधनहरूमाथि उनीहरूको स्वामित्व हरण गर्ने उद्देश्य भएको वा त्यसमा प्रभाव पार्ने कुनै पनि कार्यलाई पूर्णरुपमा दुरुत्साहन गरिनेछ र जबर्जस्त वा कुनै प्रपञ्च, छलछ्यामद्वारा भूस्वामित्व हरण गरिएको भए सो सम्बन्धी विस्तृत अध्ययन गरी भू-स्वामित्व पुनर्स्थापना गरिनेछ, सो हुन नसक्ने अवस्था भए प्रचलित रकम क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराइनेछ ।

४. आदिवासी जनजातिलाई उनीहरुको भूमिबाट बलपूर्वक हटाइने वा विस्थापित गरिने छैन । राज्यले जरुरी प्रयोजनका लागि उनीहरुको स्वामित्वमा रहेको वा ओगटी आएको भूमि अधिग्रहण वा जग्गा प्राप्ति गर्नैपर्ने भएमा उनीहरुको स्वतन्त्र, पूर्व सूचित मञ्जुरी (सहमति) लिएर मात्र गर्ने तथा न्यायिक एवं उचित क्षतिपूर्ति दिने व्यवस्था गरिनेछ ।

५. आदिवासी जनजातिलाई अपवादजनक उपायका रुपमा आफ्नो भूमि तथा थातथलोबाट ठाउँसारी गर्नैपर्ने भएमा उनीहरुको स्वतन्त्र, पूर्व सूचित मञ्जुरी लिएर मात्र गरिने छ र ठाउँसारीबाटपर्न गएको हानी, नोक्सानीको क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराइने छ । ठाउँसारी गर्नुपर्ने कारणहरु समाप्त हुनेबित्तिकै उनीहरुलाई आफ्नो परम्परागत भूमिमा फर्काइनेछ ।

६. आदिवासी जनजातिको भूमि तथा भूक्षेत्रका प्राकृतिक स्रोत-साधनहरुमा उनीहरुको परम्परागत पहुँच सुरक्षित राखिने छ । स्थानीय प्राकृतिक स्रोत-साधनहरुको उपयोग, व्यवस्थापन र संरक्षणमा उनीहरुलाई सहभागी तुल्याइनेछ ।

७. आदिवासी जनजातिको सघन बसोवास रहेको क्षेत्रको भूमि उपयोग र व्यवस्थापन सम्बन्धी नीति, कानून र योजना बनाउँदा सम्बन्धित आदिवासी जनजातिसंग असल मनसायले पर्याप्त परामर्श गरी उनीहरुको सहमतिमा बनाइनेछ ।

८. परम्परागत रुपमा स्वामित्व रहेका, तर नापीमा विभिन्न कारणले छुट् हुन पुगेको आदिवासी जनजातिको भूमि वा भूक्षेत्र या नापी अड्डाले पर्ती सार्वजनिक जग्गा वा पाखो वन भनी कसैको स्वामित्व नदेखाइएको भूमि वा भूक्षेत्र पुनः नापी गरी सम्बन्धित समुदाय वा व्यक्तिहरुकै नाममा दर्ता गरी धनीपूर्जा दिने व्यवस्था मिलाइने छ ।

९. भूमिहीन आदिवासी जनजातिलाई प्राथमिकताका साथ आवश्यक भूमि उपलब्ध गराई त्यस्तो भूमिको स्वामित्व प्रदान गरिने छ ।

अपेक्षित उपलब्धि

पन्ध्रौं योजनाको अन्तिम वर्ष (२०८०/८१) सम्ममा सबै आदिवासी जनजातिहरुको भूस्वामित्व सुरक्षित राखिएको हुनेछ र कोही पनि भूमिहीन रहेका हुने छैनन् ।

८.जलस्रोत

कार्यनीति

१. जलस्रोतमा आदिवासी जनजातिहरुको परम्परागत पहुँच एवं उपयोग र जलस्रोतसंगको उनीहरुको आध्यात्मिक तथा साँस्कृतिक सम्बन्धलाई सम्मान गर्दै उनीहरुको सहमतिमा जलस्रोतको सार्वजनिक उपयोग सुनियोजित एवं विवेकपूर्ण रुपमा गरिने छ ।

२. आदिवासी जनजातिहरुको परामर्श र सहकार्यमा भौगोलिक तथा प्राकृतिक स्थिति अनुकूलको जलाधार, सीमसार, पानीको मूल, नदी, जलाशय आदि जलश्रोतको व्यवस्थापन र सदुपयोग तथा जलस्रोत पर्यावरण संरक्षण योजना तर्जूमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याइनेछ ।

अपेक्षित उपलब्धि

योजनावधिको अन्तसम्ममा जलस्रोत सम्बन्धी कानूनहरु संशोधन भएका हुनेछन् र जलस्रोतसंग आदिवासी जनजातिको आध्यात्मिक एवं साँस्कृतिक सम्बन्ध सुदृढ गर्नेगरी जलश्रोतको योजनबद्धढंगले विवेकपूर्ण उपयोग भएको हुनेछ ।

९. वन जैविक विविधता तथा जलाधार

उद्देश्य

१. वन, जैविक विविधता र जलधारको संरक्षण, पुनर्स्थापना र दिगो उपयोग गर्नु ।

२. वन, जैविक विविधता र जलधार सम्पदाबाट प्राप्त लाभको न्यायोचित वितरण गर्नु ।

रणनीति

१. आदिवासी जनजातिको सुख-समृद्धिका लागि वन तथा वन सम्पदामा उनीहरुको परम्परा पहुँचलाई सुव्यवस्थित गर्ने ।

२. वन, जैविक विविधता तथा जलधार व्यवस्थापनमा लैंगिक समनता तथा सामाजिक समावेशीकरणलाई संस्थागत गरी यस क्षेत्रबाट प्राप्त लाभको न्यायोचित वितरण गर्ने

कार्यनीति

१. आदिवासी जनजातिको सुख-समृद्धितिरको यात्रा सहज बनाउन परम्परागत भूमि तथा भूक्षेत्रका वन तथा वन-सम्पदामा उनीहरुको परम्परा पहुँचलाई उनीहरुको स्वतन्त्र, पूर्व सूचित मञ्जुरीमा पुनः व्यवस्थित बनाइनेछ ।

२. आदिवासी जनजातिले वनक्षेत्रमा परम्परादेखि सञ्चालन गरिआएको धार्मिक तथा साँस्कृतिक क्रियाकलापहरु निर्बाध रुपमा सञ्चालन गर्न पाउने व्यवस्था मिलाइनेछ ।

३. सबै प्रकारको वन, संरक्षण क्षेत्र, आरक्ष, सिमसार लगायत जलाधार र जैविक विविधताको संरक्षण, व्यवस्थापन र उपयोगमा आदिवासी जनजातिको पहुँच, सहभागिता र नियन्त्रणमा वृद्धि गरिनेछ ।

४. आदिवासी जनजाति विशेषको धर्म र संस्कृतिसंग सम्बद्ध वृक्ष लगायतका वनस्पति विशेषको संरक्षण र उपयोग गर्दा सम्बन्धित आदिवासी जनजातिसंग परामर्श लिइनेछ ।

५. वन विनास तथा भूक्षय रोक्न र जैविक विविधता बचाउन परम्परागत ज्ञान, शीप र प्रविधि उपयोग गर्नेगरी स्थानीय आदिवासी जनजातिलाई परिचालन गरिनेछ । यससंग सम्बन्धित आनुवाँशीक स्रोतमाथिको हक अधिकारहरु सुरक्षित र सुनिश्चित गरी आनुवाँशीक स्रोतसम्मको पहुँच र उपयोगबाट प्राप्त लाभको समन्यायिक बाडफाँड गरिनेछ ।

६. वन राष्ट्रियकरण हुनुपूर्व आदिवासी जनजातिको स्वामित्व, भोगचलन र संरक्षणमा रहेको वन क्षेत्र वा हाल आदिवासी जनजाति बहुल क्षेत्रको वन क्षेत्रको व्यवस्थापन, संरक्षण एवं उपयोग सम्बन्धी कार्य सम्बन्धित आदिवासी जनजाति वन उपभोक्ता समितिमार्फत कार्यान्वयन गर्ने व्यवस्था मिलाइनेछ ।

अपेक्षित उपलब्धि

योजना अवधिको अन्तसम्ममा वन तथा वन सम्पदा सम्बन्धी कानून, नियमहरुमा संशोधन भई वन तथा वन सम्पदामा आदिवासी जनजातिको पहुँच सहज भई आयवृद्धि भएको र आत्म-सम्मान बढेको हुनेछ । वन क्षेत्रमा आयोजना हुने प्रायः निषेधित आदिवासी जनजातिहरुको धार्मिक तथा साँस्कृतिक क्रियाकलाप वृद्धि भई उनीहरुलाई आध्यात्मिक तथा सांबेगिक सन्तुष्टि मिलेको हुनेछ ।

१०. खनिज सम्पदा

रणनीति

१. आर्थिक वृद्धिलाई फराकिलो बनाउन आदिवासी जनजातिहरुको खनिज सम्पदा उत्खनन् तथा उपयोग सम्वन्धी परम्परागत अभ्यासलाई पुनर्जीवित गरी सुदृढ पार्ने ।

कार्यनीति

१. आदिवासी जनजातिको भूमिमा वा भूक्षेत्रमा खनिज पदार्थ वा अन्य भूमिगत स्रोत-साधनहरुको अन्वेषण वा उपयोगका लागि कुनै पनि आयोजना संचालन गर्ने अनुमति दिनुपूर्व उनीहरुको हितमा प्रतिकूल प्रभाव पर्ने वा नपर्ने वा पर्ने भए कुन हदसम्म प्रतिकूल प्रभाव पार्नसक्ने हो सो कुरा निर्धारण गर्ने उद्देश्यले यी सम्बन्धित आदिवासी जनजातिसंग परामर्श गर्ने उपयुक्त कार्यविधिहरु स्थापित गरिनेछ ।

२. आदिवासी जनजातिहरुले परम्परागत भूमि तथा भूक्षेत्रमा परम्परादेखि उत्खनन् तथा संचालन गरिआएको वा कुनै समय उत्खनन्-संचालन गरेको, तर हाल बन्द रहेका तामाखानी, फलामखानी, नून खानी, कोइला खानी, सुन खानी, पत्थर खानीजस्ता खानीहरु पुनः उत्खनन् तथा संचालन गर्न चाहेमा उनीहरुलाई प्राविधिक तथा आर्थिक सहयोगसहित उत्खनन् तथा खानी संचालन गर्न प्रोत्साहित गरिने छ ।

अपेक्षित उपलब्धि

योजनावधिको अन्त्यसम्ममा कुनै कालमा संचालन भई हालबन्द रहेका सबै तामा खानी, फलाम खानी, नून खानी, सुन खानी, पत्थर खानीहरुको लाभ उपयोगिता अध्ययन भई उत्खनन्योग्य खानीहरु पुनः संचालन भएका हुनेछन् ।

ग. सामाजिक क्षेत्र

११. शिक्षा

राष्ट्रिय उद्देश्य

१. गुणस्तरीय, रोजगारमूलक तथा जीवनपयोगी शिक्षा प्राप्त नागरिक पैदा गर्नु ।

रणनीति

१. मातृभाषा शिक्षा, बहुभाषिक शिक्षा प्रणाली र बहु-सांस्कृतिक शिक्षा प्रवर्द्धन गरी शिक्षालाई समावेशी, समतामूलक र उपयोगी बनाउने ।

२. आदिवासी जनजातिको अवस्था, आवश्यकता र आकांक्षा अनुरुपको गुणस्तरीय, रोजगारमूलक तथा जीवनोपयोगी शिक्षा प्रदान गर्न विद्यमान शिक्षा प्रणाली र शैक्षिक कार्यक्रमलाई तदनुकूल बनाउने ।

कार्यनीति

१. बालशिक्षा पूर्णतः मातृभाषामा दिइनेछ र बालविकास केन्द्रका बालबालिकालाई उनीहरु कै मातृभाषामा सिक्न र सिकाउन पाउने दिगो व्यवस्था गरिनेछ । कक्षा १-३ सम्मको शिक्षा मातृभाषाको माध्यमबाट दिन अनिवार्य गरिनेछ र बहुभाषिक शिक्षण पद्धति अवलम्बन गर्दै आधारभूत तहको शिक्षा (नेपाली, अंग्रेजी भाषा बाहेक सबै विषयहरु) मातृभाषाको माध्यमबाट दिने व्यवस्था गरिनेछ । र माध्यमिक तहको शिक्षा (९-१२)मा भने पहिलो(मातृभाषा), दोस्रो (सरकारी कामकाजको भाषा) र अङ्ग्रेजीजस्ता विदेशी भाषामा दिने नीति अवलम्बन गरिनेछ । यस तहमा जापानी, कोरियन, मलाया, चिनिया, हिब्रु वा अरबी जस्ता रोजगारीमूलक भाषा सिक्न पनि प्रोत्साहित गरिनेछ ।

२. मातृभाषामा सिकाइ गर्ने वातावरण मिलाउन स्थानीय मातृभाषाविज्ञहरुको सहायताले स्थानीय तहमा नै आवश्यक शैक्षिक तथा सन्दर्भ सामग्री बनाइनेछ ।

३. प्रत्येक विद्यालयमा मातृभाषा शिक्षकको दरवन्दी सृजना गरिनेछ र बाल-बालिकाकै मातृभाषामा पढाउन सक्ने सक्षम स्थानीय मातृभाषी शिक्षकलाई शिक्षणमा नियुक्ति गरी परिचालन गर्नुका साथै उनीहरुलाई तालीमको व्यवस्था मिलाइनेछ ।

४. अनौपचारिक शिक्षा अन्तर्गतका मौखिक साक्षरता, लिखित साक्षरता, साक्षरोत्तर शिषा तथा आजीवन शिक्षा मातृभाषामा दिने र यसका लागि तयार हुने पाठ्यसामग्री, शैक्षिकसामग्री, सन्दर्भसामग्रीका साथै सीडी, डीभीडी, अनलाईन सेवा, केवल टिभीमा प्रस्तुत हुने सामग्रीहरु मातृभाषामा तयार गर्ने व्यव्स्था मिलाइनेछ ।

५. स्थानीय मातृभाषामा बालसाहित्यका कार्यक्रमहरु आयोजना गरिनेछ । विद्यालयमा बहुभाषिक पुस्तक कोर्नर र सम्भवभएसम्म ई-पुस्ताकलयको व्यवस्था गरिनेछ ।

६. औपचारिक तथा अनौपचारिक/अरीतिक शिक्षामा पठन पाठनका लागि पाठ्यसामग्री, सहायक सामग्री, बाल साहित्य, विद्युतीय सामग्री तथा अन्य आवश्यक शैक्षिक सामग्री सम्बन्धित मातृभाषाका सम्बन्धित विशेषज्ञ/जनाकारहरुको सहयोगमा विकास तथा उत्पादन गरी वितरण गरिनेछ ।

७. नीजि विद्यालय तथा मदरसा, गोम्पा, गुरुकुल, आश्रम जस्ता धार्मिक स्वरुपका शैक्षिक संस्थाहरुमा समेत अध्ययनरत विद्यार्थीहरुको मातृभाषालाई पनि विषयको रुपमा अध्ययन-अध्यापन गर्ने प्रवन्ध मिलाइनेछ ।

८. उच्च शिक्षामा मातृभाषाको अध्ययन अध्यापनलाई प्रोत्साहन गरिनेछ । मातृभाषा शिक्षाको लागि विकास तथा उत्पादन गरिने पाठ्यसामग्री, पाठ्य-पुस्तक, सहायक शिक्षण सामग्री, साहित्य र विभिन्न विषयका पाठ्यसामग्रीका माध्यमद्वारा बहुसाँस्कृतिक शिक्षा प्रवर्द्धन गरिनेछ ।

९. आदिवासी जनजातिहरुको इतिहास, ज्ञान र प्रविधि, मूल्य प्रणाली र उत्तरोत्तर सामाजिक, आर्थिक तथा साँस्कृतिक आकांक्षाहरुलाई समेट्ने शैक्षिक कार्यक्रम र सेवाहरु संचालन गरिने छन् ।

१०. स्थापित न्यूनतम मापदण्ड पूरा गरी मातृभाषाको माध्यमबाट गुणस्तरीय शिक्षा दिन शैक्षिक संस्था तथा सुविधाहरु वा वैकल्पिक समानान्तर शैक्षिक प्रणाली र संस्था स्थापना गर्ने आदिवासी जनजातिहरुको प्रयत्नलाई प्रोत्साहित गरिनेछ र यस्तो संस्था तथा प्रणाली वा सुविधाहरुलाई आवश्यक प्राविधिक, भौतिक र वित्तीय सहायता उपलब्ध गराइने व्यवस्था गरिनेछ ।

११. विद्यालयमा भर्नादर, धारणदर (Retention Rate), कक्षा पूरा गर्ने दर न्यून भएका आदिवासी जनजातिका बाल-बालिका, किशोर-किशोरीहरुलाई दिवा खाजा, स्टेशनरी, छात्रवृत्ति र उनीहरुको परिवारलाई अवसर लागत वापतको सहयोगद्वारा सिकाइमा निरन्तरता दिई उनीहरुको शिक्षा प्राप्तिमा सुधार ल्याइनेछ ।

१२. शैक्षिक रुपले पछाडि परेका आदिवासी जनजाति युवाहरुको उच्च प्राविधिक शिक्षामा पहुँच बढाउन विशेष उपायहरु अवलम्बन गरिने छ ।

१३. परम्परागत शीप भएका आदिवासी जनजातिलाई श्रम बजारमा प्रवेश योग्य बनाउने आधुनिक प्राविधिक एवं व्यावसायिक शिक्षासंग समकक्षता निर्धारण गर्ने र दूर शिक्षा, खुला शिक्षा, जीवन-पर्यन्त शिक्षा, औपचारिक शिक्षा लगायतका शैक्षिक कार्यक्रमबाट थप दक्षता बढाउने अवसर विस्तार गरिदैं लगिने छ ।

१४. बहुभाषा विकास तथा शिक्षण र बहुसाँस्कृतिक शिक्षाको प्रवर्द्धन एवं भाषिक, साँस्कृतिक र प्राज्ञिक उन्नयनको लागि बहुल-साँस्कृतिक विश्वविद्यालय स्थापना गरी संचालनमा ल्याइनेछ ।

अपेक्षित उपलब्धि

योजनावधिमा सबै आदिवासी जनजाति बाल-बालिकाहरुले आधारभूत शिक्षा मातृभाषामा प्राप्त गरेका हुनेछन् र सिकाइ स्तरमा सुधार गरी माध्यमिक तथा उच्च शिक्षामा पहुँच बढाएका हुनेछन् । श्रम बजारमा प्रवेश गर्ने आदिवासी जनजाति युवाहरुले आफ्नो व्यावसायिक दक्षताको

समकक्षताको प्रमाणपत्र र औपचारिक व्यावसायिक तालीम तथा शिक्षा पाएका हुनेछन् र उनीहरुको उत्पादकत्व क्षमताको पूर्ण उपयोग भएको हुनेछ। आदिवासी जनजातिको शिक्षामा पहुँच वृद्धि भई बढी उर्जाशील, उत्पादनशील र सृजनशील नागरिक भएका हुनेछन्।

१२. स्वास्थ्य तथा पोषण

पृष्ठभूमि

एक सर्वेक्षण अनुसार नजिकको सरकारी अस्पताल वा स्वास्थ्य संस्थामा पनि सेवा पाउन २०.६ प्रतिशत पहाडे आदिवासी जनजाति र १८.६ प्रतिशत तराई आदिवासी जनजातिलाई कठीन छ। लगभग ४३ प्रतिशत पहाडे आदिवासी जनजातिले स्वस्थ्य बीमा बारे सुनेकै छैनन्। त्यस्तै ४५ प्रतिशत पहाडे आदिवासी जनजातिले भने स्वास्थ्य बीमा बारे सुनेका छन्। तर सो सेवा पाएका छैनन्। र ५.४ प्रतिशतले मात्र यस्तो सुविधा पाएका छन्। तराई आदिवासी जनजातिहरुमध्ये ५४ प्रतिशतले यो व्यवस्था सुनेकै छैनन्। ३७.४ प्रतिशतले सुने पनि पाएका छैनन् र केवल २.६ प्रतिशतले भने यस्तो सुविधा पाएका छन्।[2]

राष्ट्रिय उद्देश्य

१. आदिवासी जनजातिको सबै प्रकारको स्वास्थ्य सेवामा पहुँच सहज बनाउनु।

कार्यनीति

१. सबै क्षेत्रका र भिन्न-भिन्न हैसियतका आदिवासी जनजातिहरुले पर्याप्त स्वास्थ्य सेवाहरु प्राप्त गरेको सुनिश्चित गरिनेछ। सरकारी स्वास्थ्य सेवा विस्तारका अतिरिक्त उनीहरुले शारीरिक तथा मानसिक स्वास्थ्यको उच्चतम उपलब्धस्तर उपभोग गर्न सक्नेगरी आफ्नै जिम्मेवारी र नियन्त्रण अन्तर्गत यस्ता सेवाहरु तय गरी उपलब्ध गराउन चाहेमा उनीहरुलाई वित्तीय तथा प्राविधिक सहायता उपलब्ध गराइनेछ।

२. सबै आदिवासी जनजातिमा निःशूल्क स्वास्थ्य बीमा सेवा पुर्‍याइनेछ।

३. स्वास्थ्य सेवाहरु विस्तारित गर्न सम्भव भएसम्म समुदायमा आधारित गरिनेछ। सम्बन्धित आदिवासी जनजातिको सहयोगमा यस्ता सेवाहरुको तर्जूमा गरी संचालन गरिनेछ र यस्ता सेवाहरुले उनीहरुको आर्थिक, भौगोलिक, सामाजिक र साँस्कृतिक अवस्था तथा निरोधात्मक हेरचाह, उपचारात्मक अभ्यास र औषधिलाई ध्यान दिएर सेवा प्रवाह गर्ने व्यवस्था मिलाइनेछ।

४. स्वास्थ्य सेवा सर्वसुलभ तुल्याउन परम्परागत औषधि तथा औषधिजन्य वनस्पति, जनावर तथा खनिजहरूको संरक्षण लगायत स्वास्थ्यसम्बन्धी परम्परागत प्रचलनहरूको प्रवर्द्धन गरिने छ। त्यसरी नै आम्ची प्रणाली लगायत परम्परागत एवं वैकल्पिक वा पूरक स्वास्थ्य उपचार पद्धतिलाई पनि प्रवर्द्धन गरिनेछ।

[2] Nepal Governance Survey 2017/18

५. स्वास्थ्य सेवा व्यापक, पहुँचिलो र प्रभावकारी बनाउन स्थानीय समुदायका स्वास्थ्यकर्मीहरुको तालीम र रोजगारीलाई प्राथमिकता दिइने छ र स्वास्थ्य उपचार सेवाका अन्य तहहरुसंग सवल सम्बन्ध कायम राख्दै आधारभूत स्वास्थ्य सेवामा जोड दिइनेछ ।

६. आर्थिक-सामाजिक रुपले सीमान्तीकृत, अल्पसंख्यक तथा लोपोन्मुख आदिवासी जनजाति र विकट क्षेत्रका जनतालाई सबै तहको सबै प्रकारको स्वास्थ्यपोचार सेवा निःशूल्क उपलब्ध गराइनेछ ।

७. गम्भीर/सरुवा रोग तथा जीर्ण/जटिल रोग एवं मानसिक रोगको उपचारका लागि विपन्न आदिवासी जनजाति रोगीलाई आर्थिक सहायता उपलब्ध गराइनेछ ।

८. आदिवासी जनजातिको यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्य सेवा र बाल-बालिका स्वास्थ्य सेवा सुलभ, गुणस्तरीय र प्रभावकारी बनाउन सम्बन्धित समुदाय र स्वास्थ्य सेवा संस्थाहरु परिचालन गरिनेछ ।

अपेक्षित उपलव्धि

योजनावधिमा आधारभूत स्वास्थ्य सेवामा सबै आदिवासी जनजातिहरुको पहुँच पुगेको र उनीहरुले विनाव्यवधान सेवा पाएका हुनेछन् । विपन्न आदिवासी जनजातिले दीर्घ रोग एवं जटिल रोगको उपचारका लागि आर्थिक सहायता पाएका हुनेछन् । सबै आदिवासी जनजातिको स्वास्थ्य बीमा गरिएको हुनेछ । आदिवासी जनजातिको स्वास्थ्य स्थितिमा सुधार आएको हुनेछ ।

१३. खानेपानी तथा सरसफाई

कार्यनीति

१.सबै आदिवासी जनजाति परिवारलाई स्वच्छ तथा गुणस्तरीय खानेपानी र आधारभूत स्तरको सरसफाई सेवा तथा शौचालय सुविधा उपलव्ध गराइने छ ।

१४. युवा

उद्देश्य

१. युवामा दक्षता र क्षमताको विकास गर्नु

२. युवालाई उद्यमशील, रोजगारमुलक र स्वरोजगार बनाउनु

रणनीति

१. प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सीप विकासका अवसरहरु विस्तार गर्ने ।

२. युवालाई उद्यम र व्यवसाय सञ्चालनमा प्रोन्साहन गर्ने

३. युवाद्वारा सञ्चालित उद्यम, व्यवसाय तथा उद्योगको प्रवर्द्धन गर्ने ।

४. वित्तीय स्रोत साधनमा युवाको पहुँच विस्तार गर्ने ।

५. तीनै तहको नीति निर्माणदेखी कार्यान्यवन सम्म युवाको समावेशी र सार्थक सहभागिता सुनिश्चित गर्ने ।

कार्यनीति

१. सबै आदिवासी जनजाति युवाहरुको क्षमता, दक्षता, शीप र उत्पादनशीलता तीव्र रुपले वृद्धि गरी मर्यादित रोजगारीमा संलग्न गराउँदै लगिने छ ।

२. सबै बेरोजगार आदिवासी जनजाति युवाहरुलाई स्वरोजगार कार्यक्रममा सरिक गरी युवा उद्यमी बनाइनेछ ।

३. विपन्न तथा सीमान्तीकृत एवं लोपोन्मुख आदिवासी जनजाति युवालाई जीवनोपयोगी उच्च शिक्षा अध्ययनको लागि छात्रवृत्ति, शैक्षिक ऋण तथा विशेष प्रोत्साहन सहयोग उपलब्ध गराइनेछ ।

४. युवाभित्रको विविधतालाई ख्यालमा राखी राज्य संरचनामा समानुपातिक समावेशीकरण सुनिश्चित गरिनेछ ।

अपेक्षित उपलब्धि

योजनाकालको अन्त्यसम्ममा लगभग १५ लाख आदिवासी जनजाति युवाहरुको व्याबसायिक एवं व्याबहारिक क्षमता, दक्षता, शीप र उत्पादनशीलता अभिवृद्धि भई राष्ट्रिय जीवनको विभिन्न क्षेत्रमा सक्रिय सहभागी भएका हुनेछन् ।

१५. महिला

उद्देश्य

१. आर्थिक समृद्धि र दिगो विकासका लागि महिलाको समान अग्रसरता र नेतृत्वदायी भूमिका स्थापित गर्दै स्रोत, साधन, अवसर तथा लाभमा महिलाको समान पहुँच सुनिश्चित गर्नु

रणनीति

१. राज्यका सबै तह र क्षेत्रले लैङ्गिक समानता सम्बन्धी क्षेत्रगत नीति, कानून तथा कार्यक्रम तर्जुमा गर्ने ।

२. राज्यका सवै तहको सरकार, क्षेत्र तथा निकायहरुमा लैङ्गिक उत्तरदायी शासन पद्धतीलाई संस्थागत गर्नै

३. आर्थिक रुपले विपन्न र सामाजिक रुपले पछाडि परेका महिलालाई विशेष प्राथामिकता दिदैं अार्थिक सशक्तिकरण र सामाजिक रुपान्तरण गर्ने ।

कार्यनीति

१. महिलाहरुको पहिचान र विविधतालाई मान्यता दिदै उनीहरुको समानुपातिक समावेशी प्रतिनिधित्व सम्बन्धी व्यवस्थामा सुधार ल्याइनेछ ।

२. महिलाहरुको पहिचान र विविधतालाई ख्यालमा राखेर सामाजिक, आर्थिक तथा साँस्कृतिक सशक्तीकरणका विशेष लक्षित कार्यक्रमहरु सञ्चालन गरिनेछन् ।

३. आदिवासी जनजाति महिलालाई मातृभाषा वा स्थानीय भाषामा शिक्षा तथा सूचना पाउने हक सुनिश्चित गरिनेछ ।

४. आदिवासी जनजाति महिलाको परम्परागत व्यवसाय, शीप र ज्ञानको प्रवर्द्धन गरी उत्पादित वस्तुको ब्रान्डिङ, पेकेजिङ, गुणस्तरको सामुदायिक प्रमाणीकरण र बजारीकरणको व्यवस्था गरिनेछ ।

५. व्यवस्थापकीय पदहरुमा आदिवासी जनजाति महिलाको अनुपात बढाउन विशेष कार्यक्रमहरु सञ्चालन गरिनेछ ।

६. दूर्गम, विकट क्षेत्रका आदिवासी जनजाति महिलाको प्रजनन् स्वास्थ्य सेवामा पहुँच बढाइनेछ ।

अपेक्षित उपलव्धि

योजनावधिको अन्तसम्ममा आदिवासी जनजाति महिलाको हक र हित सुनिश्चित गर्न कानून, नियम र नीतिमा सुधार आएको हुनेछ र ठूलो संख्यामा आदिवासी जनजाति महिला सामाजिक, साँस्कृतिक र आर्थिक रुपले सशक्त भएको हुनेछन् तथा सबै निकायमा उनीहरुको प्रतिनिधित्व बढेको हुनेछ । उनीहरु सबैको प्रजनन् स्वास्थ्य सेवामा पहुँच पुगेको हुनेछ ।

१६. बालबालिका तथा किशोर-किशोरी

उद्देश्य

१. बाल-बालिका तथा किशोर-किशोरीको अधिकार संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्नु ।

२. बाल-बालिका तथा किशोर-किशोरी विरुद्ध हुने शारीरिक तथा मानसिक लगायत सबै प्रकारका हिंसा, विभेद, दुर्व्यवहार, शोषण र उपेक्षाको अन्त्य गर्नु ।

रणनीति

१. बाल-बालिकाको मानसिक तथा शारीरिक विकासका लागि प्रारम्भिक बाल विकासमा पहुँच बढाउने ।

२. बाल-बालिका तथा किशोर-किशोरी विरुद्ध हुने सबै प्रकारको हिंसा अन्त्य गरी उनीहरुको जीवनलाई सुरक्षित बनाउने ।

३. असहाय, अनाथ, अपाङ्गता भएका, असक्त तथा बेवारिसे बाल-बालिका तथा किशोर-किशोरीलाई राज्यबाट संरक्षण र सम्वर्द्धन गर्ने ।

४. राज्यले सबै प्रकारको बालश्रमको अन्त्य गर्न आवश्यक व्यवस्था गर्ने ।

कार्यनीति

१. आदिवासी जनजाति बाल-बालिकाहरुले शारीरिक श्रम गर्नुपर्ने पारिवारिक अवस्था एवं बाध्यकारी परिस्थितिको पहिचान गरी तिनमा आमूल परिवर्तन ल्याइनेछ ।

२. आदिवासी बाल-बालिका र किशोर-किशोरीहरुलाई आफ्नै भाषामा आत्म-सम्मानजनक नाम राख्ने, आफ्नो मातृभाषामा आधारभूत शिक्षा पाउने र आफ्नो परम्परा तथा संस्कृति अनुकूल जीवन यापन गर्न पाउने स्वच्छ तथा निर्विघ्न वातावरणको निर्माण गरिनेछ ।

३.आदिवासी जनजाति बाल-बालिका तथा किशोर-किशोरीहरुले देशको संविधान र राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय कानूनद्वारा प्रत्याभूत गरिएका हक समाजका अन्य बाल-बालिका तथा किशोर-किशोरीले जस्तै समानरुपमा उपभोग गर्न पाउने स्थिति सुनिश्चित गरिनेछ ।

४. उपयुक्त शिशु स्याहार तथा बाल विकास सेवा र बहुभाषिक तथा बहुसाँस्कृतिक शिक्षाद्वारा आदिवासी जनजाति बाल-बालिका तथा किशोर-किशोरीहरुको बौद्धिक एवं सांवेगिक विकास र आत्म-सम्मान अभिवृद्धि गरिनेछ ।

अपेक्षित उपलव्धि

योजनाकालको अन्त्यसम्ममा आदिवासी जनजाति बाल-बालिका तथा किशोर-किशोरीहरुको बाल-श्रम उन्मूलन भएको हुनेछ र उनीहरुले सम्मानपूर्वक बाँच्ने, शिक्षा पाउने र सुविधा पाउने स्थिति श्रृजना भएको हुनेछ ।

१७. जेष्ठ नागरिक

उद्देश्य

१. ज्येष्ठ नागरिकलाई आवश्यक सेवा सुविधा उपलब्ध गराउनु ।

रणनीति

१. पारिवारिक र सामाजिक माध्यमबाट जेष्ठ नागरिकका लागि हेरचाह, स्याहार सुसार र उपयुक्त वातावरण सिर्जना गर्ने

कार्यनीति

१. आदिवासी जनजातिका ६० वर्ष उमेर नाघेका जेष्ठ नागरिकलाई वृद्धभत्ता, हेरचाह सेवा, सहयोग, निःशूल्क उपचार र सार्वजनिक सेवा सुविधा लगायतका सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षण प्रदान गरिने छ ।

अपेक्षित उपलब्धि

योजनाकालको अन्त्यसम्ममा सबै ६० वर्ष उमेर नाघेका आदिवासी जनजाति जेष्ठ नागरिकहरुले वृद्धभत्ता, हेरचाह सेवा तथा सहयोग, निःशुल्क उपचार, यातायत सेवा सुविधा लगायतको सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षण पाएका हुनेछन् ।

१८. अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू

उद्देश्य

१. अपाङ्गता भएका व्यक्तिको आर्थिक तथा सामाजिक सशक्तीकरण गर्नु ।

रणनीति

१. अपाङ्गता भएका व्यक्तिको हक अधिकार संरक्षण गर्न नीति निर्माण तथा कानूनको पुनरावलोकन गर्ने ।

२. भौतिक संरचना अपाङ्गतामैत्रि बनाई अपाङ्गता भएका व्यक्तिलाई सार्वजनिक सेवामा सहज पहुँच, प्राप्ति र अवसरको सिर्जना गर्ने ।

कार्यनीति

१. परिवारको सदस्य अपाङ्गता भएका आदिवासी जनजाति परिवारलाई विशेष हेरचाह, पालन-पोषण, शिक्षा-दीक्षा र स्वास्थ्य स्याहारका लागि विशेष सहयोग उपलब्ध गराइने छ ।

२. अपाङ्गता भएका आदिवासी जनजातिलाई मर्यादित रोजगारी प्रत्याभूति गरिनेछ ।

३. अपाङ्गता भित्रको पहिचान र विविधतालाई सम्बोधन गरी आदिवासी जनजाति अपाङ्गताहरुको प्रतिनिधित्व सुनिश्चित गरिनेछ ।

अपेक्षित उपलब्धि

योजनावधिको अन्तसम्ममा अपाङ्गता भएका सबै आदिवासी जनजाति परिवारले आफ्ना अपाङ्गता भएका सदस्यको विशेष हेरचाह र लालन-पालन, शिक्षा र स्वास्थ्य सेवाको लागि विशेष सहयोग पाएका हुनेछन् र अपाङ्गता भएका सबै व्यक्तिले मर्यादित रोजगारी पाएका हुनेछन् ।

१९. खेलकूद

उद्देश्य

१. सबै क्षेत्रमा खेलकूदलाई मुलप्रवाहीकरण गर्नु ।

रणनीति

१. सबै तहको सरकारसँगको समन्वय र सहकार्यमा खेलकूद पूर्वाधारको निर्माण, संरक्षण र स्तरोन्तरि गर्ने

२. प्रतिभावान खेलाडीको पहिचान, क्षमता विकास तथा प्रोत्साहनको व्यवस्था गर्ने ।

कार्यनीति

१. आदिवासी जनजातिको परम्परागत खेलकूदलाई पुनः प्रचलनमा ल्याउन र प्रवर्द्धन गर्न आवश्यक भौतिक संरचना र पूर्वाधारहरु निर्माण गरिनेछ ।

२. आदिवासी खेलका खेलाडीहरुलाई प्रोत्साहन, सम्मान प्रदान गरिनेछ ।

अपेक्षित उपलब्धि

पन्ध्रौं योजनाकालको अन्त्यसम्ममा आदिवासी जनजातिको कम्तीमा ५० वटा परम्परागत विशिष्ट खेलहरु पुनर्जीवित एवं प्रवर्द्धित भएका हुनेछन् । यस्ता खेलहरु आयोजना/सञ्चालन गर्न ३० वटा खेलकूद पूर्वाधार (प्रतिस्पर्धा स्थल, खेल मैदान तथा भवनहरु) निर्माण भएका हुनेछन् ।

२०. सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षण

राष्ट्रिय लक्ष्य

नेपाललाई लोक कल्याणकारी राज्य बनाउने ।

राष्ट्रिय उद्देश्य

सभ्य तथा न्यायपूर्ण समाज निर्माणका लागि सबै नागरिकहरुलाई सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षण प्रदान गर्नु ।

रणनीति

१. विपन्न एवं सीमान्तकृत तथा लोपोन्मुख आदिवासी जनजातिलाई सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षण र सार्वाजनिक सेवा उपलब्ध गराई सामाजिक न्याय प्रदान गर्ने ।

कार्यनीति

१. विपन्न, सीमान्तीकृत एवं लोपोन्मुख आदिवासी जनजातिहरुलाई निःशूल्क औषधोपचार एवं अन्य चिकित्सा सेवा, विशेष मातृशिशु स्याहार, निःशूल्क गुणस्तरीय शिक्षा, पोषण तथा खाद्य सुरक्षा, सुरक्षित आवास, रोजगारी तथा पेशागत सुरक्षाहरु लगायत सम्पूर्ण सामाजिक सुरक्षाका लाभहरु तथा पेशागत रुपमा सम्बन्धित अन्य कुनै पनि लाभ उपलब्ध गराइनेछ ।

२. अपाङ्गता भएका सबै व्यक्तिलाई जीवन निर्वाह भत्ता र सहयोगी सुविधा दिइनेछ ।

अपेक्षित उपलव्धि

योजनाकालमा विपन्न, सीमान्तीकृत तथा लोपोन्मुख आदिवासी जनजातिका सबै सदस्यहरु(नागरिकहरु)र अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरुले सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षणको सेवा तथा सुविधा पाएका हुनेछन् र प्रारम्भीक स्तरको सामाजिक न्याय अनुभूति गरेका हुनेछन् ।

घ. पूर्वाधार क्षेत्र

२१. आधुनिक पूर्वाधार

रणनीति

१. आदिवासी जनजातिको सघन बसोवास रहेको क्षेत्रमा भौतिक पूर्वाधार विकासका आयोजनाहरु संचालन गर्दा विकास प्रक्रियाका सबै चरणमा उनीहरुको प्रभावकारी सहभागिता सुनिश्चित गर्ने ।

कार्यनीति

१. आदिवासी जनजाति विशेषको आफ्नो जीवन, आस्था, संस्था तथा आध्यात्मिक कल्याणमा प्रभाव पार्ने तथा उनीहरुले प्रयोग गरेको भूमिमा संचालन गरिने विकास प्रक्रियाका लागि प्राथमिकता निर्धारण गर्ने तथा आफ्नो आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक विकास उपर नियन्त्रण कायम राख्ने र प्रत्यक्षरुपमा उनीहरुलाई प्रभाव पार्नसक्ने राष्ट्रिय तथा क्षेत्रीय विकासका योजना तथा कार्यक्रमहरुको तर्जूमा, कार्यान्वयन र मूल्याङ्कनमा सहभागी हुने उनीहरुका स्व-निर्णित विकासको अधिकार प्रभावकारी रुपमा अभ्यास गर्ने परिपाटीको विकास गरिनेछ ।

२. आदिवासी जनजाति विशेषको सहयोगमा योजनाबद्ध विकासका काम कारवाहीहरुबाट उनीहरुलाई पर्ने सामाजिक, आध्यात्मिक, साँस्कृतिक र वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन गर्न अध्ययनहरु संचालन गरिनेछ । त्यस्ता अध्ययनका निष्कर्षहरुलाई कार्यक्रम वा आयोजना कार्यान्वयनका लागि मुख्य आधारको रुपमा लिइनेछ ।

३. आदिवासी जनजातिका थातथलोका खुला स्थल, चउर, पर्ती जग्गा, बुट्यान क्षेत्र, सन्धि सर्पनजस्ता स्थलमा उनीहरुकै सल्लाह, सहभागिता, सहमति तथा मन्जुरीमा आधुनिक सुविधायुक्त उद्यान आदि निर्माण गरिनेछ ।

अपेक्षित उपलब्धि

आीदवासी जनजातिलाई प्रत्यक्ष प्रभाव पार्नसक्ने, असर पुर्‍याउने आधुनिक भौतिक पूर्वाधार निर्माण सम्बन्धी आयोजना तर्जूमा, कार्यान्वयन र मूल्याङ्कन गर्दा सम्बन्धित आदिवासी जनजातिको सहमति लिइने परम्परा कानूनतः स्थापित भएको हुनेछ ।

२२. जलविद्युत्

राष्ट्रिय उद्देश्य

१. प्रत्येक घरमा जलविद्युत आपूर्ति सेवा सुनिश्चित गर्नु ।

रणनीति

१. आदिवासी जनजातिका लागि पनि जलविद्युत उत्पादन, प्रसारण र वितरण आयोजना र सेवा न्यायपूर्ण र उपयोगी बनाउने ।

कार्यनीति

१. जलविद्युत विकास, प्रसारण तथा वितरण आयोजनाको सर्वेक्षण र निर्माण प्रारम्भ गर्न अघि आयोजना क्षेत्रका आदिवासी जनजाति लगायत स्थानीय जनतासंग स्वतन्त्र, पूर्व सूचित मञ्जुरी लिने र पुग्ने क्षतिको क्षतिपूर्ति दिने एवं विस्थापित हुने भए उनीहरुको पुनर्वास गराउने व्यवस्था प्रभावकारी बनाइनेछ । साथै प्रभावित जनतालाई सम्वन्धित कम्पनीको शेयर तथा लाभांश दिने व्यवस्था पनि मिलाइनेछ ।

२. सबै आदिवासी जनजातिका घरघरमा विद्युतलाईन जडान गरी चौबीसै घण्टा विद्युत आपूर्ति गरिनेछ ।

३. विपन्न, सीमान्तीकृत, अल्पसंख्यक तथा लोपोन्मुख आदिवासी जनजाति घर परिवारलाई विद्युत महसुलमा ५० प्रतिशत छुट प्रदान गरिनेछ ।

अपेक्षित उपलब्धि

योजनावधिमा आयोजना स्थलका आदिवासी जनजाति र स्थानीय जनतालाई सामाजिक न्याय दिलाउने गरी विद्युत विकास र प्रसारण तथा वितरण आयोजना सञ्चालन भएका हुनेछन् ।

२३. यातायात पूर्वाधार सडक

रणनीति

१. जनताको घर-घडेरी, धार्मिक, पुरातात्विक, साँस्कृतिक स्थल एवं ऐतिहासिक स्थल र सम्पदामा क्षति नपुग्ने गरी सडक यातायात पूर्वाधार निर्माण तथा विस्तार गर्ने ।

२. अति दुर्गम र विकट क्षेत्रलाई सुरक्षित यातायात सुविधा लगायत विकासका आधुनिक पूर्वाधारबाट जोड्ने ।

कार्यनीति

१. आदिवासी जनजातिको जग्गा-जमीन, घर, वस्ती र आध्यात्मिक, साँस्कृतिक, पुरातात्विक एवं ऐतिहासिक सम्पदा विनाश वा क्षति हुनेगरी सडक निर्माण लगायतका कुनै यातायात पूर्वाधार निर्माण गरिने छैन र निर्माण नगरी नहुने अवस्था सृजना भए उपयुक्त समाधानका लागि सम्बन्धित आदिवासी जनजातिसंग स्वतन्त्र, पूर्व-सूचित मन्जूरी लिएर मात्र कारवाही अघि बढाइने छ ।

२. भौगोलिक रुपले अति विकट र दूर्गम क्षेत्रमा प्राथमिकताका साथ सुरक्षित सडक सन्जाल विस्तार गरी त्यहाँको वासिन्दालाई आधुनिक र सुरक्षित यातायात सेवा उपलब्ध गराइने छ ।

३. राजमार्ग, लोकमार्ग र महत्वपूर्ण सडकहरुको नामाकरण गर्दा आदिवासी जनजातिको ऐतिहासिक, साहित्यिक व्यक्तित्व, शहीदहरुको नामबाट समेत समन्यायिक ढंगले नामाकरण गरिनेछ ।

४. पुराना बाटा-घाटा, मार्गहरुको पुराना नाम सम्बन्धित क्षेत्रका आदिवासी जनजातिहरुको सल्लाह र सहमतिमा पुनर्स्थापना गरिनेछ ।

अपेक्षित उपलव्धि

योजनावधिमा सडक निर्माण तथा विस्तार प्रक्रिया आदिवासी जनजातिमैत्री भएका हुनेछन् । अति दुर्गम र विकट क्षेत्र यातायात सञ्चालमा जोडिएका हुनेछन् र सुरक्षित यातायात सर्वसुलभ (१५ मिनेटको पैदल हिडाईमा प्राप्त) भएको हुनेछ ।

२४. सञ्चार तथा सूचना प्रविधि पूर्वाधार

पृष्ठभूमि

सूचना तथा सञ्चारमा आदिवासी जनजातिको पहुँच सीमित छ । ईन्टरनेट प्रयोगकर्ता आदिवासी जनजातिको अनुपात अत्यन्त सानो छ । यस्तो स्थितिको कारण पनि उनीहरको सरकारी सेवा र अवसरमा पहुँच सीमित छ ।[3]

राष्ट्रिय उद्देश्य

१. सबै नागरिकमा सञ्चार तथा सूचना प्रविधिको सहज पहुँच तथा उपयोग विस्तार गर्नु ।

२. सञ्चार तथा सूचना प्रविधिमा पहुँच बढाएर सुसूचित तथा सभ्य आदिवासी जनजातिको संख्या वृद्धि गर्नु ।

रणनीति

१. दुरसञ्चार एवं ब्रोडव्याण्ड सेवाको पहुँच देशभर पुऱ्याउने ।

२. सञ्चार तथा सूचना प्रविधिमा आदिवासी जनजातिको पहुँच वृद्धि गर्ने ।

३. चलचित्र क्षेत्रको पूर्वाधार विकास गरी उद्योगको रुपमा विकास तथा प्रवर्द्धन गर्ने ।

[3] Nepal Governance Survey 2017/18

कार्यनीति

१. सरकारी सञ्चारमाध्यममा उचित मात्रामा आदिवासी जनजातिका भावना तथा वैचारिक, साँस्कृतिक विविधता प्रतिविम्बित होस् भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्न प्रभावकारी उपाय अवलम्बन गरिनेछ। बिना पूर्वाग्रह आदिवासी साँस्कृतिक विविधतालाई पर्याप्त मात्रामा प्रतिविम्बित गर्न निजी स्वामित्वमा रहेका सञ्चारमाध्यमलाई समेत प्रोत्साहित गरिनेछ।

२. प्रसारणको एक तिहाई समय आदिवासी जनजातिको मातृभाषामा सूचना, शिक्षा र मनोरञ्जनका कार्यक्रम प्रसारण/सम्प्रेषण गर्ने आम सञ्चार माध्यमलाई प्रोत्साहन स्वरुप उपयुक्त सहयोग उपलब्ध गराइनेछ।

३. ईन्टरनेट लगायत सूचना तथा सञ्चारप्रविधिमा आदिवासी जनजाति परिवार एवं महिलाको पहुँच वृद्धि गरिनेछ।

४. आदिवासी जनजातिहरुको चेतना अभिवृद्धिका लागि मातृभाषा वा उपयुक्त भाषामा फिल्म, डकुमेन्ट्री आदि श्रव्य-दृश्य सामग्री वा सूचना तथा शैक्षिक सामग्री लगायतको उत्पादन तथा वितरण कार्यलाई आवश्यक सहयोग उपलब्ध गराइनेछ।

५. आदिवासी फिल्म महोत्सव आयोजनालाई प्रोत्साहन स्वरुप नियमित रुपमा भौतिक एवं वित्तीय सहयोग उपलब्ध गराउनेछ।

अपेक्षित उपलब्धि

योजनावधिको अन्त्यसम्ममा मुलुकको सञ्चार माध्यममा आदिवासी जनजातिहरुको संस्कृति र विचार तथा मातृभाषाका सामग्री प्रकाशन तथा प्रसारणमा दुई गुणाले वृद्धि भएको हुनेछ। ईन्टरनेट प्रयोगकर्ता आदिवासी जनजाति परिवारको संख्या हालको अनुपात (पहाडी ७.२% र तराई ०.७%) मा चार गुणाले वृद्धि भएको हुनेछ।

२५.ग्रामीण विकास

पृष्ठभूमि

एक आधिकारिक सर्वेक्षण अनुसार स्थानीय विकास योजना गतिविधि र छलफलमा ३० प्रतिशत पहाडे आदिवासी जनजाति र २४ प्रतिशत तराई जनजातिको मात्र सहभागिता हुने गरेको छ। त्यसरी ४४.२ प्रतिशत पहाडे आदिवासी जनजाति र ५३.२ प्रतिशत तराई आदिवासी जनजातिले भने कहिल्यै वार्ड वा गाउँ स्तरीय बैठकमा भाग लिएका छैनन्। त्यस्तै स्थानीय स्तरको योजना तथा बजेट निर्माण बैठकमा भने ७०.१ प्रतिशत पहाडे आदिवासी जनजाति र ७४.६ प्रतिशत तराई आदिवासी जनजातिले कहिल्यै भाग लिन पाइयो। यसैगरी ३४.६ प्रतिशत पहाडे आदिवासी जनजाति र ४१ प्रतिशत तराई आदिवासी जनजातिले सार्वजनिक सुनुवाइ भन्ने सुनेकै/देखेकै छैनन् भने ४३.६ प्रतिशत पहाडे आदिवासी जनजाति र ४९.६ प्रतिशत तराई आदिवासी जनजातिले सामाजिक लेखा-परिक्षण भन्ने सुनेका/देखेका छैनन् र १८.३ पहाडे आदिवासी जनजाति र २३.९ प्रतिशत तराई आदिवासी जनजातिले त उपभोक्ता समिति पनि सुनेका/देखेका छैनन्।[4]

[4] Nepal Governance Survey 2017/18

उद्देश्य

१. ग्रामिण जीवनलाई सरल, सहज र उत्पादनमूलक बनाउनु ।

रणनीति

१. ग्रामीण विकासका क्रियाकलापहरु विपन्न, उपेक्षित, सीमान्तकृत जनताको सशक्तीकरण उन्मुख बनाई आधुनिक पूर्वाधार सबैका लागि सुलभ बनाउने ।

कार्यनीति

१. आदिवासी जनजातिको जीवन, संस्कृति, आध्यात्मिकता, ऐतिहासिक धरोहर र आजीविकामा असर पुग्ने कुनै पनि ग्रामीण विकास आयोजना तर्जुमा, कार्यान्वयन र मूल्याङ्कन गर्दा सम्बन्धित आदिवासी जनजातिको विना दवावको सहमति र स्वैच्छिक एवं सक्रिय सहभागिता सुनिश्चित गरिने छ ।

२. ग्रामीण (वडा) स्तरमा आयोजना गरिने, सार्वजनिक एवं विकास सरोकारका विषयमा छलफल गर्दा तथा निर्णय लिंदा, सार्वजनिक सुनुवाइ तथा सामाजिक लेखा-परिक्षण गर्दा आदिवासी जनजातिको पर्याप्त एवं अर्थपूर्ण सहभागिता सुनिश्चित गरिने छ ।

३. सबै प्रकारको उपभोक्ता समूह वा समिति, विद्यालय सञ्चालक समिति लगायतका समूह, समिति वा मञ्च र केन्द्रहरुमा सम्बन्धित क्षेत्रका आदिवासी जनजातिको समानुपातिक प्रतिनिधित्व तथा सहभागिता सुनिश्चित गरिनेछ ।

४. प्रदेश तथा स्थानीय सरकारहरुले गरीबी निवारण, मानव प्रतिष्ठा अभिवृद्धि, साँस्कृतिक उन्नयन र सर्वसुलभ आधुनिक पूर्वाधार विकासका लागि सडक निर्माण, स्वच्छ खानेपानी आपूर्ति, शिक्षा तथा स्वास्थ्य सेवामा सुधार, भाषा तथा लिपि विकास र बहुभाषिक शिक्षा कार्यान्वयन, साँस्कृतिक सम्पदाको संरक्षण तथा सम्बर्द्धन, विद्युत आपूर्ति, वातावरण संरक्षण र सामाजिक सुरक्षालाई उच्च प्राथामिकता दिएर कार्यान्वयनमा ल्याइनेछ ।

५. प्रत्येक चौमासिकको अन्त्यमा सामाजिक लेखा-परिक्षण नियमित रुपमा गरिनेछ र त्यसलाई राजनैतिक प्रभाव वा हस्तक्षेपबाट मूक्त राख्दै सो लेखा-परिक्षणमा लाभग्राही परिवारको सूची तथा लाभको परिमाण (राशी) समेत सार्वजनिक गर्ने परिपाटी सुदृढ गरिनेछ ।

६. स्थानीय जनताको सहज जानकारीका लागि स्थानीय तहका सबै कार्यालयहरुका साइनबोर्डहरु स्थानीय भाषा र सो लिपिमा समेत लेख्ने व्यवस्था गरिनेछ ।

अपेक्षित उपलव्धि

ग्रामीण विकासको उद्देश्य, संयन्त्र र प्रक्रियाहरु विपन्न, उपेक्षित र अल्पसंख्यक, सीमान्तीकृत र लोपोन्मुख आदिवासी जनजातिप्रति सम्बेदनशील, समन्यायिक र उत्तरदायी बनेका हुनेछन् र विकासको प्रतिफलमा उनीहरुको हिस्सा अर्थपूर्ण रुपमा बढेको हुनेछ ।

२६. आवास तथा बस्ती विकास

उद्देश्य

१. सबै आय वर्गका निम्ति उपयुक्त, सुरक्षित र वातावरणमैत्री, सुलभ, उत्थानशील आवास निर्माण तथा स्तरोन्नति गर्नु ।

रणनीति

१. कमजोर आर्थिक अवस्थामा रहेका दलित, मुसलमान, लोपोन्मुख र सीमान्तकृत जनजाति तथा समुदाय तथा विपद्को उच्च जोखिमका रहेका नागरीकका लागि सुरक्षित, किफायती र वातावरणमैत्री आवासको व्यवस्था गर्ने ।

कार्यनीति

१. विपन्न, जोखिममा रहेका र सीमान्तीकृत, लोपोन्मुख तथा अपाङ्गता भएका आदिवासी जनजाति परिवारलाई सुरक्षित, वातावरण तथा संस्कृतिमैत्री आवास सुविधाको व्यवस्था गरिनेछ ।

२.भूकम्प, बाढी, पहिरो, आगलागीजस्ता प्राकृतिक प्रकोपबाट पीडित, घरबारविहीन एवं सुरक्षित आवास नभएका आदिवासी जनजाति परिवारका निमित्त उनीहरुको साँस्कृतिक सम्पदा र मान्यता अनुकूल सुरक्षित घर र आवास निर्माण गरी बस्ती विकास गरिने छ ।

अपेक्षित उपलब्धि

विपन्न प्राकृतिक प्रकोपबाट पीडित सीमान्तीकृत, अल्पसंख्यक, लोपोन्मुख तथा अपाङ्गता भएका आदिवासी जनजाति परिवारको पूर्ण पहिचान भई उनीहरु सबैले सुरक्षित, वातावरण तथा संस्कृति मैत्री आवास पाएका हुनेछन् ।

२७.पुनर्निर्माण

उद्देश्य

१. निजी आवास एवं सार्वजनिक भौतिक संरचनाको पुनःनिर्माण गर्नु ।

रणनीति

१. निजी आवास एवं सार्वजनिक भौतिक संरचनाको भूकम्प प्रतिरोधी हुने गरी पुनःनिर्माण र सुधार गर्ने ।

कार्यनीति

१. भूकम्पद्वारा क्षतिपुगेका गुम्बा लगायतका आदिवासी जनजातिहरुका धार्मिक तथा साँस्कृतिक सम्पदाका भवनहरु तथा कलात्मक बस्तुहरुको पुनर्निर्माण कार्य सम्पन्न गरिनेछ ।

२. जोखिमपूर्ण अवस्थाको भूकम्प प्रभावित स्रोत-साधन विहीन आदिवासी जनजाति एकल महिला र अपाङ्गता भएका व्यक्तिको परिवारका लागि प्राथमिकताका साथ सुरक्षित संस्कृतिमैत्री आवास निर्माण गरिनेछ ॥

अपेक्षित उपलब्धि

योजनावधिको अन्त्यसम्ममा भूकम्पबाट क्षतिग्रस्त सबै गुम्बाहरु लगायत अन्य साँस्कृतिक सम्पदाको पुननिर्माण तथा जिर्णोद्धार भएको हुनेछ र सबै आदिवासी जनजाति एकल महिला र अपाङ्गता भएको व्यक्तिको परिवारका लागि सुरक्षित, संस्कृतिमैत्री आवास निर्माण भएको हुनेछ ।

ङ. लोकतन्त्र र सुशासन

२८. राष्ट्रिय एकता र सम्मान

राष्ट्रिय उद्देश्य

१. राष्ट्रिय एकताका लागि आदिवासी जनजातिको पहिचानको सम्मान गर्नु ।

रणनीति

१. आदिवासी जनजाति र अन्य स्थापित समूहवीचको शक्ति सम्बन्धलाई समान र सम्मानपूर्ण बनाई राष्ट्रिय एकता सुदृढ गर्ने ।

कार्यनीति

१. राज्यका स्रोतसाधन र अवसरहरुको समन्यायिक वितरण, समानतामुखी राज्य कारवाही, न्यायपूर्ण प्रणाली, विविध पहिचानको कदर र सम्मान, बहुआयामिक समावेशीकरण र सर्वसुलभ न्यायद्वारा आमजनताको भावनात्मक एकता स्थापित गरिने छ ।

२. आदिवासी जनजातिहरुको साँस्कृतिक सम्पदा, परम्परागत ज्ञान, प्रविधि, संस्कृति, मानव तथा आनुवांशीक संसाधन, बीऊबिजन, औषधि, प्रथा, भाषा, साहित्य, कला, परम्परागत खेल तथा दृश्य एवं प्रस्तुति कलाहरूलाई संरक्षण, सम्बर्द्धन तथा विकास गरिने छ र उनीहरूको यस्ता साँस्कृतिक सम्पदा, परम्परागत ज्ञान तथा परम्परागत साँस्कृतिक अभिव्यक्तिहरूमाथिको आफ्नो बौद्धिक सम्पत्तिको हक संरक्षण गरी अन्तर साँस्कृतिक समझदारी अभिवृद्धि गरिनेछ ।

३. नेपालका विभिन्न जातजाति, समूह वा समुदायहरुबीचको असमान शक्ति सम्बन्धमा सुधार ल्याउदै नयाँ समान शक्ति सम्बन्धको विकासद्वारा सामाजिक सद्भाव र ऐक्यवद्धताको वृद्धि गरिनेछ ।

४. आदिवासी जनजातिका संस्था, सम्पत्ति, श्रम, भाषा, चाड, उत्सव र वातावरण तथा व्यक्तिहरुको सुरक्षाको लागि उपयुक्ततानुसार विशेष उपायहरु अवलम्बन गरी विविधतामा एकता प्रवर्द्धन गरिनेछ ।

५. आदिवासी जनजातिका सम्बन्धमा राख्नसक्ने पूर्वाग्रहहरु उन्मूलन गर्ने उद्देश्यले शैक्षिक उपायहरु अपनाइने छ । इतिहास र सामाजिक शिक्षाका पाठ्यपुस्तक र शैक्षिक सामग्रीहरुले उनीहरुका समाज तथा संस्कृतिहरुको स्वच्छ, यथार्थपरक र जानकारीमूलक विवरण उपलब्ध गराइएको सुनिश्चित गरी अन्तर्जातीय सद्भाव अभिवृद्धि गरिनेछ ।

६. राष्ट्रिय एकतामा बाधा पुर्‍याउने राज्य र समाजका कानून, नीति र व्यवहार पहिचान गरी तिनमा अविलम्ब संशोधन गरिनेछ ।

अपेक्षित उपलब्धि

योजना अवधिको अन्त्यसम्ममा विविध सामाजिक, साँस्कृतिक, भाषिक, धार्मिक तथा क्षेत्रीय समूहबीच नयाँ समान शक्ति सम्बन्ध र समाजदारीको विकास भई राष्ट्रिय एकता प्रगाढ भएको हुनेछ ।

२९.मानव अधिकार

पृष्ठभूमि

एक अध्ययन अनुसार करीब एक चौथाई आदिवासी जनजातिलाई नागरिक तथा राजनैतिक अधिकार बारे केही थाहा छैन र आधाजसोलाई मात्र सामान्य जानकारी छ । विभिन्न अध्ययनहरुको निष्कर्ष के छ भने शक्ति, सम्पत्ति, शिक्षा र अवसर पहुँच नभएको व्यक्ति र समूहले अझै पनि मानव अधिकार उपभोग गर्न पाउने स्थिति छैन । अझै पनि सरकारी अफिसमा विभेद व्याप्त छ भन्ने आवादीको लगभग ४५ प्रतिशत जनताको बुझाई छ ।[5]

आर्थिक अवस्थाको कारण २५ प्रतिशत मानिसले, राजनैतिक आबद्धताका आधारमा १६ प्रतिशत मानिसले, जातिको आधारमा १६ प्रतिशत मानिसले, लिङ्गको आधारमा ११ प्रतिशत मानिसले, भाषाको आधारमा १० प्रतिशत मानिसले, क्षेत्रीय उत्पत्तिको आधारमा ९ प्रतिशत मानिसले र अपाङ्गताको आधारमा ६ प्रतिशत मानिसले विगत एक वर्षमा विभेद् अनुभव गरेका छन् ।[6] नागरिक तथा राजनैतिक चेतनाको मापदण्ड बुझिने धर्ना घेराउजस्ता विरोध कार्यक्रमहरुमा ३ प्रतिशतभन्दा कम पहाडे आदिवासी जनजाति र ५.४ प्रतिशतभन्दा कम तराई आदिवासी जनजातिहरुले कहिलेकाहीँ भाग लिने गरेका छन् र ९२.५ प्रतिशत पहाडे आदिवासी जनजाति र ९० प्रतिशत तराई आदिवासी जनजातिले कहिल्यै भाग लिने गरेका छैनन् ।

उद्देश्य

१. राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धता अनुरुप मानव अधिकारको संरक्षण र संवर्द्धन गर्नु ।

२. सीमान्तकृत, विपन्न, लैङ्गिक अल्पसंख्यक, अपाङ्गता भएका एवं पिछडिएका क्षेत्र, वर्ग र समुदायको अधिकार सुनिश्चित गर्नु ।

३. मानव अधिकारको सम्मान, संरक्षण, सम्वर्द्धन तथा उपभोगको प्रत्याभूति गर्नु ।

रणनीति

१. नेपालको संविधान तथा कानून र अन्तर्राष्ट्रिय कानूनहरुद्वारा स्थापित आदिवासी जनजातिहरुका अधिकारहरुको रक्षा र सम्मान गर्दै लोकतन्त्र सबल बनाउने ।

२. मानव अधिकारलाई एउटा संस्कृतिको रुपमा विकास गरी मानव अधिकारसम्बन्धी महासन्धिबाट सिर्जित दायित्व कार्यान्वयन गर्ने ।

---

[5] Nepal Governance Survey 2017/18,

[6] Ibid,

कार्यनीति

१. नेपालको संविधान, कानून र अन्तर्राष्ट्रिय कानूनहरुद्वारा प्रत्याभूत गरिएका आदिवासी जनजातिको मानव अधिकार तथा मौलिक स्वतन्त्रताका सबै उपायहरु उनीहरुले निर्वाध रुपमा वा कुनै भेद्भाव बिना उपभोग गर्ने र यस क्रममा पुरुष तथा महिला सदस्यहरुका बीच कुनै भेद्भाव नहुने वातावरण सृजना गरी लोकतन्त्र प्रगाढ बनाइनेछ ।

२. आदिवासी जनजातिसंग उनीहरूको अस्तित्व, कल्याण तथा प्रतिष्ठाका लागि सामुहिक अधिकार अपरिहार्य रहेको हुँदा नेपाली लोकतन्त्रको सबलीकरणका लागि अन्तर्राष्ट्रिय कानूनहरुद्वारा मान्यता प्राप्त यस्ता अधिकारहरुको प्रचलनलाई प्रवर्द्धन गरिनेछ ।

३. आदिवासी जनजातिलाई प्रत्यक्ष रुपमा प्रभाव पार्नसक्ने कानूनी वा प्रशासनिक कामहरुका सम्बन्धमा विचार गर्दा सम्बन्धित आदिवासी जनजातिका परम्परागत वा प्रतिनिधिमूलक संस्थाहरुमार्फत उनीहरुसंग परामर्श गरिनेछ । यस्ता विषयहरुमा उनीहरुको स्वतन्त्र, पूर्व सूचित मञ्जुरीका लागि परम्परागत तथा प्रतिनिधिमूलक संस्थाहरूको सहयोग लिने परिपाटी सुदृढ गरिनेछ ।

४. सीमान्तीकृत, अल्पसंख्यक, अतिसीमान्तीकृत एवं लोपोन्मुख आदिवासी जनजातिको सशक्तीकरण, गरीबी न्यूनीकरण, आधुनिक पूर्वाधारमा आबद्धता, समानताको अनुभूति र समग्र विकासका लागि उनीहरुको बसोवास रहेको क्षेत्रलाई उनीहरुको परामर्शमा स्वायत्त क्षेत्र, संरक्षित क्षेत्र वा विशेष क्षेत्र स्थापना गरी उनीहरुको स्वायत्तता र स्वनिर्णित विकासको अधिकारलाई सम्मान गरिनेछ ।

५. आदिवासी जनजातिको हक र हितका विरुद्ध रहेका वा त्यसमा बाधा पुऱ्याउने, उनीहरुमाथि विभेद गर्ने सम्पूर्ण कानूनहरुको पहिचान गरी आवश्यक संशोधन एवं परिमार्जन गरिनेछ ।

अपेक्षित उपलव्धि

योजनावधिमा आदिवासी जनजातिले आफ्नो अधिकार निर्बाध रुपमा उपभोग गरेका हुनेछन् र यस्ता अधिकारको कार्यान्वयन र प्रचलनद्वारा लोकतन्त्र क्रमशः सुदृढ हुँदै गएको संकेतहरु मिलेका हुनेछन् ।

३०.न्याय प्रणाली

पृष्ठभूमि

विभिन्न कारणले आदिवासी जनजातिको न्यायमा पहुँच सीमित छ । विगत १२ महिनामा पहाडे आदिवासी जनजातिहरुमध्ये २८ प्रतिशतले मात्र अदालत वा कानून व्यवसायीबाट सेवा प्राप्त गर्न सके र ९५.९ प्रतिशतले भने सेवा प्राप्त गर्न सकेनन् । त्यस्तै तराई आदिवासी जनजातिहरुमध्ये ५.१ प्रतिशतले मात्र सेवा पाए र ९४.३ प्रतिशतले सेवा पाउन सकेनन् ।[7]

[7] Nepal Governance Survey 2017/18,

राष्ट्रिय लक्ष्य

सभ्य र न्यायपूर्ण समाजको सृजना गर्ने ।

राष्ट्रिय उद्देश्य

१. नेपालको संविधान, संघीयताको मर्म, नेपाल पक्ष भएको अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौताअनुरुप सबै पक्षबाट अपनत्व हुने सरल र गुणस्तरीय कानूनको तर्जुमा गर्नु तथा मौलिक हक र मानव अधिकारको संरक्षण र सम्वर्द्धन गर्दै न्यायमा सबैको सहज पहुँच स्थापित गराउनु ।

२. न्यायमा आदिवासी जनजातिको पहुँच अभिवृद्धि गर्नु ।

कार्यनीति

१. आदिवासी जनजातिको प्रथाजनित कानून र न्यायिक संस्था पहिचान गरी अभिलेखीकरण गरिनेछ ।

२. राष्ट्रिय कानून र नियमहरु लागू गर्दा आदिवासी जनजातिहरुको परम्परा वा प्रथाजनित कानूनहरुलाई समुचित ध्यान दिइनेछ ।

३. राष्ट्रिय कानून प्रणाली तथा अन्तर्राष्ट्रिय रुपमा मान्यता प्राप्त मानव अधिकारबाट परिभाषित भएका मौलिक अधिकारसंग नबाझिएको अवस्थामा आदिवासी जनजातिका प्रथाजनित कानून तथा परम्परागत न्यायिक संस्थाहरु कायम राखी वा पुनर्जीवित तुल्याई न्यायमा उनीहरुको पहुँच बढाइने छ । यो सिद्धान्त लागू गर्दा उत्पन्न हुनसक्ने विवाद समाधान गर्न आवश्यक भएको अवस्थामा उपयुक्त कार्यविधिहरु स्थापित गरिनेछन् ।

४. समाजमा उत्पन्न हुने द्वन्द, संघर्ष, झैंझगडा र अन्यायपूर्ण कार्यहरुको समाधानका लागि मध्यस्थता, मेलमिलाप एवं सम्झौताजस्ता प्रथाजनित अभ्यासलाई प्रवर्द्धन गरिनेछ ।

५. राष्ट्रिय कानून प्रणाली तथा अन्तर्राष्ट्रिय रुपमा मान्यताप्राप्त मानव अधिकारसंग अनुकूल भएको हदसम्म आदिवासी जनजातिहरुबाट आफ्ना सदस्यहरुले गरेको कसूरलाई नियमित गर्ने सम्बन्धमा परम्परागत रुपमा अभ्यास हुँदै आएका विधिहरुको सम्मान गरिनेछ ।

६. आदिवासी जनजातिका सदस्यहरु उपर सामान्य कानूनले व्यवस्था गरेको दण्ड सजाय लागू गर्दा उनीहरुको आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक विशिष्टताहरुलाई ध्यान दिइनेछ ।

अपेक्षित उपलब्धि

न्यायिक प्रक्रिया छिटो, छरितो, कम खर्चिलो, सरल, पहुँचिलो र साँस्कृतिक रुपले सम्बेदनशील भई योजनावधिको अन्तसम्ममा सहज रुपमा न्याय पाउने आदिवासी जनजाति व्यक्तिहरुको संख्या सार्थक रुपले बृद्धि भएको हुनेछ ।

३१. शासकीय सुधार

उद्देश्य

१. सार्वजनिक निकायका काम कारवाहीलाई पारदर्शी, जवाफदेही, सदाचारयुक्त र प्रविधिमैत्री बनाई जनसहभागिता र जनविश्वासमा अभिवृद्धि गर्नु ।

रणनीति

१. सरकारका काम कारवाहीलाई पारदर्शी र प्रभावकारी बनाउन सांगठानिक, कानूनी, प्रणलीगत तथा व्यवहारगत सुधार गर्ने ।

कार्यनीतिः

१. सबै तहको राज्य संरचना तथा प्रशासन यन्त्रलाई समानुपातिक समावेशी एवं जनउत्तरदायी बनाइनेछ ।

२. आदिवासी जनजाति विरुद्ध लक्षित जातिगत वा जातीय भेदभाव प्रवर्द्धन गर्न वा जातीय विद्वेष भड्काउन तयार गरिएको कुनै पनि स्वरूपको प्रचारबाजी पूर्ण रुपमा नियन्त्रित गरिनेछ ।

३. आदिवासी जनजातिलाई आफूलाई प्रभाव पार्ने विषयहरू सम्बन्धी कुनै पनि तहको निर्वाचित संस्थाको वा प्रशासनिक निकायका निर्णय प्रक्रियामा आफ्नै प्रक्रिया अनुरूप आफैँले छानेका प्रतिनिधि वा संस्थामार्फत् सहभागी हुने र विचार राख्नसक्ने संस्थागत व्यवस्था गरी ऐक्यबद्धता, शान्ति र स्थिरता कायम गरिनेछ ।

४. आर्थिक, सामाजिक, साँस्कृतिक, आध्यात्मिक र वातावरणीय क्षेत्रहरुमा गरिने क्रियाकलापहरु लगायतका क्षेत्रमा सीमा वारिपारिका आदिवासी जनजातिहरुबीचको सम्पर्क र सहयोग सहज बनाउन उपयुक्त उपायहरु अपनाइने छन् ।

५. सबै स्तरको संगठन, समिति वा मञ्चका बैठक, सभा, सार्वजनिक सुनुवाई तथा वडा नागरिक कार्यक्रम, गाउँ सेवा केन्द्रका गतिविधि र विकास योजना गतिविधि तथा छलफलमा आदिवासी जनजाति प्रतिनिधिहरु सहभागिता हुने र त्यस्ता कार्यक्रममा उनीहरुले आफ्नो आवाज वा विचार राख्ने प्रचलनमा वृद्धि ल्याउन विभिन्न उपायहरु अवलम्बन गरिनेछ ।

६. आदिवासी जनजातिलाई आफ्नो थातथलोमा आफ्ना आन्तरिक तथा स्थानीय मामिलासंग सम्बन्धित विविध विषयहरुमा आत्म निर्णय गर्ने, आफ्नो समुदाय तथा क्षेत्रको सामाजिक, साँस्कृतिक तथा आर्थिक विकास गर्ने स्वशासित व्यवस्थाको लागि उनीहरुको आफ्नो स्वायत्त वा संरक्षित क्षेत्रहरु स्थापना गरी साधन सम्पन्न बनाइनेछ ।

७. आदिवासी जनजातिका परम्परागत वा प्रतिनिधिमूलक संस्था तथा तिनका पहलहरुको पूर्ण विकासका लागि आवश्यक भौतिक, आर्थिक तथा प्राविधिक स्रोतसाधनहरु उपलब्ध गराइनेछ ।

अपेक्षित उपलब्धि

योजनावधिको अन्त्यसम्ममा राष्ट्रिय एकताका संरचनागत व्यवधानहरु धेरै हद्सम्म हटेका हुनेछन् तथा शासकीय सुधारका माध्यमबाट आदिवासी जनजाति सशक्त वा सबल भएका हुनेछन् र नयाँ शिराबाट सामाजिक सम्बन्ध निर्माण भई अन्तर्जातीय तथा अन्तरक्षेत्रीय सद्भाव बढ्दै गएको हुनेछ ।

३२. प्रशासकीय सुशासन

पृष्ठभूमि

एक सर्वेक्षण अनुसार विगत छ महिनाभित्र ६८ प्रतिशत जनताले कुनै सेवा प्राप्त गरेका छैनन् र ६६ प्रतिशतले त विगत दुईवर्ष भित्र पनि कुनै सेवा पाएका छैनन् । उच्च आर्थिक स्तरका मानिसहरुले धेरै सेवाहरु पाएका छन्, जव कि निम्न आर्थिक स्तरका मानिसहरुले दुई वर्षदेखि सेवा लिन सकेका छैनन् । सेवा प्राप्तिका लागि ४१ प्रतिशत जनतालाई भाषा, ६७ प्रतिशतलाई शारीरिक अक्षमता, ४८ प्रतिशतलाई लिङ्ग, ६४ प्रतिशतलाई दलाल/विचौलियाको उपस्थिति, ७५ प्रतिशतलाई सेवा प्रदायकको व्यवहार, ८५ प्रतिशतलाई आफ्नो मान्छे नहुनु, ७६ प्रतिशतलाई भौगोलिक दूरी र दूर्गमता व्यवधान वा समस्याका रुपमा छन् । पहाडे आदिवासी जनजातिमध्ये ८५.४ प्रतिशतलाई र तराई आदिवासी जनजातिमध्ये ८७.६ प्रतिशतलाई सम्बन्ध र सम्पर्कको जालो छ भने मात्र काम बन्छ भन्ने ठम्याई छ । सेवा प्राप्तिमा ३७.८ प्रतिशत पहाडे आदिवासी जनजाति र ४७ प्रतिशत तराई आदिवासी जनजातिलाई भाषा व्यवधान भएको छ । त्यस्तै २९.६ प्रतिशत पहाडे आदिवासी जनजाति र ५०.८ प्रतिशत तराई आदिवासी जनजातिलाई सेवा प्राप्त गर्न जातीयताले व्यवधान खडा गरेको छ ।[8]

विगत एक वर्षमा स्थानीय स्तरमा सामाजिक संगठन, समिति वा सामुदायिक मञ्चहरुद्वारा आयोजना गरिएका बैठकहरुमा ३१ प्रतिशत पाहाडे आदिवासी जनजाति र २२ प्रतिशत तराई आदिवासी जनजातिको सहभागिता रहेको थियो । सहभागीहरुमध्ये ३३ प्रतिशत पहाडे आदिवासी जनजाति र २० प्रतिशत तराई आदिवासी जनजाति नबोली सुनेर मात्र बसे । यसरी सहभागिताका बावजुद आवाज बुलन्द गर्ने कार्यमा भने त्यति सशक्तता देखिएन । बोल्न पनि भनिएन, आवाज पनि सुनिएन भन्ने लगभग एक चौथाई सहभागीको गुनासो थियो ।[9]

उद्देश्य

१. सार्वजनिक प्रशासनलाई सबल बनाई दक्ष सेवाग्राहीमुखी र व्यावसायिक बनाउनु ।

२. सार्वजनिक सेवालाई भरपर्दो, सुलभ, गुणस्तरीय र पहुँचयोग्य बनाई विकास प्रक्रियालाई प्रभावकारी बनाउनु ।

[8] Nepal Governance Survey 2017/18,
[9] Ibid,

रणनीति

१. सार्वजनिक सेवा र सेवा प्रदान प्रक्रियालाई विभेद् र भ्रष्टाचारमूक्त, सक्षम, पारदर्शी र जवाफदेही पूर्ण बनाउने ।

कार्यनीति

१. सार्वजनिक सेवामा हुने जाति, भाषा, वंश, नातागोता, आर्थिक हैसियत, शिक्षा, राजनैतिक सम्बन्ध, शारीरिक अवस्था, क्षेत्रीयता र भूगोलका आधारमा हुने विभेद् र आग्रहलाई पूर्णतया उन्मूलन गरिनेछ ।

२. सेवाग्राहीप्रति सेवा प्रदायकको सम्बेदनहीन, रुखो, हप्काइ-दप्काइपूर्ण, सुस्त लगायतका नकारात्मक मनोवृत्ति र व्यवहारमा आमूल परिवर्तन ल्याई नागरिक सन्तुष्टि अभिवृद्धि गरिनेछ ।

३. समान अवसर भनिए पनि व्यवहारमा आदिवासी जनजातिमाथि हुने विभेद्, सरकारी कार्यालयबाट सेवाग्राही आदिवासी जनजातिलाई सेवा दिनमा गरिने विभेद्, भाषा, लिङ्ग, अपाङ्गता र क्षेत्रीय उत्पत्तिका आधारमा सेवा दिनमा गरिने विभेद् र आर्थिक तथा शैक्षिक हैसियतका आधारमा सेवा दिनमा गरिने विभेद्, पहुँच तथा नातागोताका आधारमा गरिने विभेद् लगायतका संस्थागत, मनोवृत्तिगत, प्रत्यक्ष-परोक्ष, दृश्ययान-अदृश्ययान सबै प्रकारको विभेद् र दुर्व्यवहार अन्त्य गरी राज्यको सेवाहरु सेवाग्राहीको सन्तुष्टिको तहमा पुऱ्याइनेछ ।

४. सेवा प्रदायक र सेवाग्राही बीचको दलाल वा विचौलीयाको उपस्थिति र भूमिका समाप्त पारिने छ ।

५. सार्वजनिक सरोकार र विकास योजना सम्बन्धी विभिन्न तहका सरकारी तथा गैर-सरकारी निकाय र सामुदायिक/सामाजिक संस्थाहरुद्वारा आयोजना गरिने बैठक, मञ्च, भेला लगायतको छलफल कार्यक्रमहरुमा आदिवासी जनजाति नागरिकहरु वा उनीहरुको प्रतिनिधिमूलक संस्थाका प्रतिनिधिहरुको अर्थपूर्ण समानुपातिक सहभागिता सुनिश्चित गरी उनीहरुको आवाज वा विचारको सम्मान गरिने छ ।

६.सार्वजनिक सेवा स्वच्छ, पारदर्शी र जवाफदेहीपूर्ण बनाउने स्थानीय स्तरको सार्वजनिक सुनुवाई, सामाजिक लेखा परिक्षण, नागरिक मञ्च लगायतका गतिविधिहरुमा स्थानीय आदिवासी जनजातिहरुको अर्थपूर्ण सहभागिता सुनिश्चित गराइनेछ ।

७.सबै तहका र सबै प्रयोजनका उपभोक्ता समितिहरुमा आदिवासी जनजातिको समानुपातिक प्रतिनिधित्वलाई अनिवार्य र प्रभावकारी बनाइने छ ।

८.सबै आदिवासी जनजातिको जन्मदर्ता गर्ने र नागरिकता तथा विवाहको प्रमाणपत्र दिने व्यवस्थालाई चुस्त र व्यावहारिक बनाइनेछ ।

९. सरकारी कामकाजको भाषा नबुझ्ने सेवाग्राहीलाई सेवा सम्बन्धी मातृभाषामा सूचना पाउने व्यवस्था मिलाइनेछ ।

अपेक्षित उपलब्धि

योजनाकालमा विकास प्रतिफलमा आदिवासी जनजातिको समन्यायिक हिस्सेदारी सुनिश्चित भएको हुनेछ र असमान वितरण प्रणालीमा सुधार आएको हुनेछ ।

३३. दिगो विकास र वातावरण संरक्षण सम्बन्धी

रणनीति

१. आदिवासीको ज्ञान, संस्कृति तथा परम्परागत प्रचलनलाई दिगो, समानुपातिक विकास तथा वातावरण संरक्षणको उपयुक्त व्यवस्थापनमा योगदान पुग्नेगरी व्यावहारिक उपयोगमा जोड दिने ।

कार्यनीति

१. दिगो, स्वस्थ वातावरणसहितको विकास र स्थानीय वातावरण संरक्षण र सुधारका लागि आदिवासी जनजातिको परम्परागत ज्ञान, संस्कृति र परम्परागत प्रचलनलाई व्यावहारिक उपयोगमा ल्याइनेछ ।

२. सम्बन्धित आदिवासी जनजातिको सहयोग, सहकार्यमा उनीहरु बसोवास गर्ने भूक्षेत्रहरुको वातावरण संरक्षण र बचावट गर्ने उपायहरु अपनाइनेछ ।

३. हिमताल तथा पर्वतीय पर्यावरण संरक्षण र व्यवस्थापनमा सम्बन्धित क्षेत्रका आदिवासी जनजातिलाई सहभागी बनाई परिचालित गरिनेछ ।

४. आदिवासी जनजातिको वातावरण तथा भूमि वा भूक्षेत्र र प्राकृतिक स्रोतसाधनको उत्पादन क्षमताको विकास तथा सुरक्षण गरिनेछ । आदिवासी क्षेत्रमा नकारात्मक वातावरणीय, आर्थिक, सामाजिक, साँस्कृतिक वा आध्यात्मिक प्रभाव न्यूनीकरणका लागि सम्बन्धित आदिवासी जनजातिसंगको सहकार्यमा प्रभावकारी उपायहरु अवलम्बन गरिनेछ ।

अपेक्षित उपलब्धि

योजनावधिको अन्त्यसम्ममा आदिवासी जनजातिको सघन बसोवास रहेको क्षेत्रको बातावरण संरक्षण र व्यवस्थापनमा उनीहरुको पूर्ण सहभागिता रहेको हुनेछ ।

३४. योजना तर्जुमा र कार्यान्वयन

रणनीति

१. योजना तर्जुमाको प्रक्रियागत पक्षमा सुधार गर्ने

२. आदिवासी जनजातिको सघन बसोवास रहेको क्षेत्रमा भौतिक पूर्वाधार विकासका आयोजनाहरु संचालन गर्दा विकास प्रक्रियाका सबै चरणमा उनीहरुको प्रभावकारी सहभागिता सुनिश्चित गर्ने ।

कार्यनीति

१. आदिवासी जनजाति विशेषलाई प्रत्यक्षरुपमा प्रभाव पार्नसक्ने राष्ट्रिय, प्रादेशिक र स्थानीय योजना तथा कार्यक्रमहरुको तर्जूमा, कार्यान्वयन र मूल्याङ्कनमा सहभागी बनाई उनीहरुका स्व-निर्णित विकासको अधिकार प्रभावकारी रुपमा अभ्यास गर्ने परिपाटीको विकास गरिनेछ ।

अपेक्षित उपलब्धि

च. अन्तरसम्बन्धित विषय

३५. तथ्यांक प्रणाली

पृष्टभूमिः

जातजातिको आधारमा तथ्याङ्क खण्डीकृत नगरिनाले विकासका प्रक्रिया, परिणाम र प्रभावका साथै स्रोतसाधनको अन्यायपूर्ण र असमान वितरणलाई ढाकछोप गरेको छ र यो आफैँमा विभेद्पूर्ण व्यवहार भएको छ ।

उद्देश्यः

१. नीति निर्माण तथा योजना तर्जूमा एंव कार्यान्वयनलाई मद्दत पुग्नेगरी विविधतापूर्ण नेपाली समाजको तथ्याङ्कीय आवश्यकता पूर्ति गर्नु ।

रणनीतिः

१. सबै निकायहरुबाट उत्पादन, विश्लेषण तथा सार्वजनिक गरिने तथ्याङ्कहरुलाई जातजाति, धर्म, भाषा, लिङ्ग, जातीय विविधतासहितको अपाङ्गताको आधारमा खण्डीकृत गर्ने परम्परा स्थापित गर्ने ।

कार्यनीतिः

१ राष्ट्रिय तथ्याङ्क विभाग लगायत सबै सरकारी निकायहरुबाट उत्पादन, विश्लेषण र सार्वजनिक गरिने सबै तथ्याङ्कहरु जातजाति, लिङ्ग, धर्म, भाषा, जातीय विविधता(पहिचान) सहितको अपाङ्गता र पर्यावरणीय क्षेत्रका आधारमा खण्डीकृत गर्ने परम्परा स्थापित तथा विकास गरिनेछ ।

२. तथ्याङ्क संकलन तथा प्रशोधन प्रक्रियालाई पारदर्शी बनाइनेछ र यी कार्यमा आदिवासी जनजाति प्रतिनिधि तथा विज्ञहरुको सहभागिता अनिवार्य बनाइनेछ ।

३. सबै प्रकारका तथ्याङ्क सरोकारवालाहरुलाई सहज रुपमा उपलब्ध गराइनेछ ।

अपेक्षित उपलब्धि

सरकारी निकायहरुले उत्पादन, विश्लेषण र सार्वजनिक गर्ने सबै प्रकारको तथ्याङ्कहरु जाति, भाषा, धर्म, लिङ्ग, जातीय विविधता (पहिचान) सहितको अपाङ्गता र पर्यावरणीय क्षेत्रका आधारमा खण्डीकृत भई सरोकारवाला सबैका लागि उपलब्ध भएका हुनेछन् ।

३६. गरीबी निवारण तथा असमानता न्यूनीकरण

पृष्ठभूमिः

विभिन्न अध्ययनहरुले के संकेत गरेको छ भने नेवार, थकाली, गुरुङ र शेर्पा बाहेक अधिकांश आदिवासी जनजाति अत्यन्तै विपन्न अवस्थामा छन् । सन्थाल, राजी, हायु, झाँगड, चेपाङ, व्याँसी, पहरी, माझी, थामी, किसान, कोचे, कुमाल, लाप्चा लगायत धेरे आदिवासी जनजातिहरु चरम गरीवी (निरपेक्ष गरीबीको रेखामुनि)मा जिउन बाध्य छन् । प्रतिव्यक्ति आयका हिसाबले ४० प्रतिशत सबभन्दा गरीबहरुमा दलित पछि आदिवासी जनजातिको अनुपात सबभन्दा धेरै छ ।

राष्ट्रिय लक्ष्य

सामाजिक आर्थिक रुपान्तरण, उच्च तथा दिगो समावेशी आर्थिक वृद्धि र गरीवी निवारण गरी समृद्धिको आधार निर्माण गर्ने ।

राष्ट्रिय उद्देश्यः

१. चरम गरीबीमा रहेका ४० प्रतिशत जनसंख्याको सार्थक रुपले प्रतिव्यक्ति आय वृद्धि गर्नु ।

२. राज्यको स्रोत, साधनमा गरीबको सहज पँहुच स्थापित गर्नु ।

राष्ट्रिय रणनीति

१. आर्थिक वृद्धिलाई तीब्र, दिगो, व्यापक र गरीबमुखी बनाउन सामुदायिक क्षेत्रको सबलीकरण गरी परिचालन गर्ने ।

२. आर्थिक वृद्धि र विकास न्यायपूर्ण, समतामूलक र समावेशी बनाउन उपेक्षित, उत्पीडित र सीमान्तीकृत क्षेत्र, समुदाय र समूहमा केन्द्रित गर्दै सामाजिक आर्थिक समावेशीकरणलाई फराकिलो बनाएर समतामूलक समृद्धिको यात्रा सुनिश्चित गर्ने ।

३. संरचनागत असमानता, दीर्घ गरीबी, अस्थायी/अल्पकालीन गरीबी, आघात (Shocks)को असर लगायतका विभिन्न प्रकृतिको वन्चितीकरण हटाउन गरीबी निवारणलाई विशिष्टीकृत गरी प्रभावकारी बनाउदै आर्थिक असमानता न्यूनीकरण गर्ने ।

कार्यनीति

१. आर्थिक वृद्धि तीब्र, दिगो, व्यापक र गरीबमुखी बनाउन सुविधावन्चित तथा सीमान्तीकृत एवं लोपोन्मूख आदिवासी जनजाति, दलित, उपेक्षित मधेशी र विपन्न खसआर्य लगायत सामुदायिक क्षेत्रको सबलीकरण गरिनेछ र उनीहरुको क्षमताको पूर्ण उपयोग गरी गरीबी न्यूनीकरण/उल्मूलन गरिनेछ ।

२. उपेक्षित, उत्पीडित र सीमान्तीकृत समूह, जातजाति, समुदाय वा क्षेत्र पहिचान गरी त्यहाँबाट आर्थिक वृद्धि र विकासका क्रियाकलाप केन्द्रित गर्दै क्रमशः अर्थतन्त्रको मूलधारलाई सुदृढ गरिनेछ ।

३. आर्थिक बृद्धिको अधिकतम लाभ समाजका सबभन्दा विपन्न एवं सीमान्तीकृत समूह वा वर्गबाट शुरु गरेर क्रमशः सुविधावंचित समूह वा बर्गमा पुग्नेगरी प्रोत्साहन कारबाही लगायत विभिन्न विधिबाट प्रभावकारी ढंगले परिक्षेपण (Dispersion) गरिनेछ ।

४. गरीब तथा गरीबीका जोखिममा रहेका आदिवासी जनजातिको आर्थिक सेवा र बजार केन्द्रमा पहुँच बढाइनेछ र आम्दानीको ठूलो हिस्सा भोजनमा मात्र खर्च गर्नुपर्ने स्थितिका आदिवासी जनजातिको परिवारको जीवन-स्तरमा सुधार ल्याइनेछ ।

५. आदिवासी जनजातिको आकांक्षा तथा जीवन पद्धतिसंग अनुकूल हुनेगरी वन्चितिकरणमा परेका आदिवासी जनजाति तथा सम्पन्न समुदायका अन्य सदस्यहरुबीच मौजूदा सामाजिक, आर्थिक असमानता न्यूनीकरण गर्न सम्बन्धित आदिवासी जनजातिका सदस्यहरुलाई विशेष सहयोग गरिनेछ ।

६. आदिवासी जनजातिसंग उनीहरूले परम्परागत रूपमै स्वामित्व हासिल गरेका वा अन्य ढङ्गबाट प्रयोग गर्दै आएका भूमि, क्षेत्र तथा स्रोतसाधनहरु उनीहरुको स्वतन्त्र, पूर्व सूचित मञ्जुरीबिना अधिग्रहण गरिए, लिइए, कब्जा गरिए, प्रयोग गरिए वा नष्ट गरिएको भए पुनर्स्थापना लगायतका माध्यमबाट त्रुटीपूर्ति प्रदान गरी वा सो सम्भव नभएमा उचित, स्वच्छ र न्यायोचित क्षतिपूर्ति प्रदान गरी उनीहरुको गरीवी न्यूनीकरण गर्दै उनीहरुको मानव प्रतिष्ठा पुनर्स्थापित गरिने छ ।

७. आदिवासी जनजातिहरुको परम्परागत अभ्यास, ज्ञान, शीप र प्रविधि र यससंग सम्बन्धित आनुवाँशीक स्रोतमाथिको हक अधिकारहरु सुरक्षित र सुनिश्चित गरी उनीहरुको परम्परागत अभ्यास, ज्ञान, शीप र प्रविधि र यससंग सम्बन्धित आनुवाँशीक स्रोतसम्मको पहुँच र उपयोगबाट प्राप्त लाभको समन्यायिक बाडफाँड गरिनेछ ।

८. प्रतिफल, असर र प्रभावको वहुपक्षीय मापन गर्ने र योजना/आयोजना/कार्यक्रमको मूल्याङ्कनका साथ सिकाई अभिवृद्धिको खाका तयार गरिनेछ ।

अपेक्षित उपलब्धि

योजनावधिको अन्त्यसम्ममा गरीबीको रेखामुनि रहेका आदिवासी जनजाति आवादीको अनुपात ५० प्रतिशतले कमी आएको र गरीबी सम्भाव्यता सूचकाङ्क (Poverty Probability Index) उच्च रहेको आदिवासी जनजातिको स्थितिमा उल्लेख्य सुधार आएको हुनेछ ।

३७. श्रम तथा रोजगारी

पृष्ठभूमि

केही अध्ययनहरुले के देखाएको छ भने अधिकांश आदिवासी जनजाति निर्वाहमुखी कृषिमा र पटके ज्यालादारीमा निर्भर हुनाले अर्ध बेरोजगार छन् र रोजगारहरु पनि हप्तामा ४० घण्टाभन्दा कम समय काम पाउनेहरु छन् ।

एक सर्वेक्षण अनुसार लगभग ६७ प्रतिशत पहाडे आदिवासी जनजाति र ७४ प्रतिशत तराई आदिवासी जनजातिले बेरोजगार भत्ता बारे सुनेकै छैनन् र १८.७ प्रतिशत पहाडे आदिवासी जनजाति र २०.२ प्रतिशत तराई आदिवासी जनजातिले यस्तो व्यवस्था सुनेका छन् । तर यस्तो सुविधा पाएको छैनन् । करीब पाँच प्रतिशत आदिवासी जनजातिले बेरोजगार भत्ता व्यवस्था सुनेका भए पनि ०.२ प्रतिशत पहाडे आदिवासी जनजाति र ०.१ प्रतिशत तराई आदिवासी जनजातिले मात्र यस्तो सुविधा पाएका छन् । सरकारी क्षेत्रको रोजगारीमा ४६.५ प्रतिशत पहाडे आदिवासी जनजाति र ४३.४ प्रतिशत तराई आदिवासी जनजाति मात्र सरकारी रोजगारी/नोकरीमा सबैलाई समान अवसर छ भन्ने ठान्दछन् । लगभग एक प्रतिशतभन्दा पनि कम पहाडे आदिवासी जनजाति र २.२ प्रतिशत तराई आदिवासी जनजाति श्रमिकले मात्र ट्रेड युनियनको सदस्यता लिएका छन् ।[10]

रणनीति

१. विभिन्न औपचारिक तथा अनौपचारिक क्षेत्रका आदिवासी जनजाति श्रमिकको क्षमता अभिवृद्धि गरी मर्यादित रोजगारीमा लगाउने ।

२. आदिवासी जनजातिको रोजगारीमा समानुपातिक समान अवसर सुनिश्चित गर्ने ।

३. अन्तर्राष्ट्रिय तथा राष्ट्रिय श्रम कानूनहरुद्वारा सुनिश्चित गरिएका श्रमिक अधिकार आदिवासी जनजाति श्रमिकहरुले विनाभेद्भाव उपभोग गर्न पाउने स्थिति निर्माण गर्ने ।

कार्यनीति

१. आदिवासी जनजातिलाई सबै क्षेत्रको रोजगारीमा भेद्भावरहीत, पूर्वाग्रहरहीत, न्यायपूर्ण, समान पहुँच सुनिश्चित गरिने छ । क्रियाशील उमेरका सबै आदिवासी जनजातिको शीप र दक्षता, उत्पादकत्व अभिबृद्धि गरी उनीहरुलाई उत्पादनशील तथा मर्यादित रोजगारी उपलब्ध गराइनेछ ।

२. अस्थायी प्रकृतिको जोखिमपूर्ण रोजगारीमा संलग्न आदिवासी जनजातिलाई स्थायी प्रकृतिको उत्पादनशील तथा मर्यादित रोजगारीका लागि सक्षम बनाउने उपायहरु अवलम्बन गरिनेछ ।

३. आदिवासी जनजाति श्रमिकलाई अन्तर्राष्ट्रिय तथा राष्ट्रिय श्रम कानून अन्तर्गत व्यवस्था गरिएका सम्पूर्ण अधिकारहरूको पूर्ण उपभोग गर्ने वातावरण निर्माण गरिनेछ ।

४. आदिवासी जनजाति श्रमिकहरुलाई संघसंस्था तथा कानूनी ट्रेड युनियन गतिविधिहरु गर्ने सम्पूर्ण स्वतन्त्रता तथा रोजगारदाताहरु वा रोजगारदाता संस्थाहरुसंग सामुहिक सम्झौताहरु गर्नसक्ने वातावरण निर्माण गरिनेछ ।

[10] Nepal Governance Survey 2017/18,

५. आदिवासी जनजातिसंग सम्वन्धित श्रमिकहरुलाई कमैया, कमलरी, हरुवा चरुवा लगायतका बधुवा श्रम वा ऋण तिर्न नसकेको कारणले दास बनाउने वा अन्य किसिमका काममा बलपूर्वक लगाउने प्रणालीको पूर्णतया उन्मूलन गरिनेछ ।

६. आदिवासी जनजातिसंग सम्बन्धित कामदारहरुले महिला र पुरुषका लागि रोजगारीमा समान अवसर, समान कार्यको समान पारिश्रमिक र समान व्यवहार उपयोग गर्न पाउने र यौनजन्य दुर्व्यवहार विरुद्ध संरक्षण पाउने व्यवस्था गरिनेछ ।

अपेक्षित उपलव्धि

पन्ध्रौं योजना अवधिको अन्त्यसम्ममा ७५ प्रतिशत आदिवासी जनजाति श्रमशक्ति उत्पादनशील तथा मर्यादित रोजगारीमा संलग्न भएका हुनेछन् ।

३८. मानव संशाधन विकास

राष्ट्रिय लक्ष्य

गुणस्तरीय, रोजगारमूलक तथा जीवनोपयोगी शिक्षा प्राप्त नागरिकको संख्या बृद्धि गर्नु ।

राष्ट्रिय उद्देश्य

उत्पादनशील र मर्यादित रोजगारीका लागि शिक्षा, तालीम, अनुशिक्षण प्राप्त, सक्षम तथा स्वस्थ जनसंख्या वृद्धि गर्नु ।

रणनीति

१. सबै प्रकारका अवसरहरु उपलव्ध गराएर ऊर्जाशील, उत्पादनशील एवं सृजनशील आदिवासी जनजाति नागरिक पैदा गर्ने ।

कार्यनीति

१. अल्पसंख्यक सुविधा वन्चित तथा सीमान्तीकृत आदिवासी जनजातिका विशेष आवश्यकताहरुलाई ख्यालमा राखेर उनीहरुको सहभागितामा विशेष तालीम कार्यक्रम र सुविधाहरुको व्यवस्था गरिनेछ ।

२. सकिय उमेरका सम्पूर्ण आदिवासी जनजातिलाई अल्पकालीन तथा नियमित गुणस्तरीय जीवनपयोगी व्यावसायिक तालीम तथा प्राविधिक शिक्षामा संलग्न गराउन विशेष उपायहरु अवलम्बन गरिनेछ ।

३. कुनै पनि विशेष तालीम कार्यक्रम आदिवासी जनजातिहरुको आर्थिक स्थिति, सामाजिक र साँस्कृतिक अवस्था तथा व्यावहारिक आवश्यकतामा आधारित हुनेछ । आदिवासी जनजातिहरुले चाहेमा यस्ता विशेष तालीम कार्यक्रमको संगठन र संचालनको लागि प्रगतिशील रुपमा जिम्मेवारी बहन गर्ने व्यवस्था मिलाइनेछ ।

४. बहुप्रविधि शिक्षा र तालीमका अवसरहरु विस्तार गरी आदिवासी जनजाति नागरिकहरुलाई उत्पादनशील शीप र प्रविधिको ज्ञानयुक्त ऊर्जाशील, उत्पादनशील तथा सृजनशील श्रमशक्ति बनाइनेछ ।

५. विपन्न, सुविधा वञ्चित, अल्पसंख्यक, सीमान्तीकृत तथा लोपोन्मुख आदिवासी जनजातिहरुलाई बदलिंदो सामाजिक, साँस्कृतिक, आर्थिक र वातावरणीय परिवेशका विभिन्न चुनौतीहरुलाई सामना गर्न सक्षम र आफ्नो विकासको आफैँ निर्माता (Architect) बन्न विभिन्न अवसरहरु उपलब्ध गराई आवश्यक शीप र ज्ञानद्वारा सशक्त बनाइनेछ ।

६. आदिवासी जनजाति मानवसंशाधनको कौशल/निपुणता, उत्प्रेरणा लगायतका आन्तरिक सारभूत क्षमता अभिवृद्धि गरी राष्ट्रिय उत्पादनको वृद्धिमा योगदान पुऱ्याउने ती मानव संशाधनलाई मानवपूँजीमा रुपान्तरण गर्ने आवश्यक उपायहरु अवलम्बन गरिनेछ । यस्ता उपायहरुमा अवलम्बन गर्दा आदिवासी जनजाति महिलालाई पनि समान रुपमा सहभागी बनाइनेछ ।

अपेक्षित उपलब्धि

औपचारिक शिक्षा प्रणालीभन्दा बाहिरबाट अल्पकालीन तथा दीर्घकालीन जीवनपयोगी तालीम र बैकल्पिक, जीवनपर्यन्त शिक्षाद्वारा क्षमता अभिवृद्धि भई योजनावधिमा प्रतिवर्ष ३ लाख आदिवासी जनजाति नागरिकहरु उत्पादनशील, ऊर्जाशील र सृजनशील बनेका हुनेछन् ।

३९. समावेशीकरण

पृष्टभूमि

एक सर्वेक्षण अनुसार सरकारी क्षेत्रमा विभिन्न जातजाति/समूहको समावेशीकरण र प्रतिनिधित्व बारे २६.६ प्रतिशत पहाडे आदिवासी जनजाति र २६.८ प्रतिशत तराई आदिवासी जनजाति मात्र पूर्ण जनाकार छन् र २३.४ प्रतिशत पहाडे आदिवासी र २५.२ प्रतिशत तराई आदिवासी जनजातिलाई केही थाहा छैन । त्यसरी नै २५.६ प्रतिशत पहाडे आदिवासी जनजाति र १५.४ प्रतिशत तराई आदिवासी जनजातिले मात्र उपभोक्ता समूह (वन र अन्य विकास गतिविधि सम्बद्ध)का सदस्यता लिएका छन् ।[11]

लक्ष्यः

राज्यको शक्ति संरचना र स्रोतसाधनमा आदिवासी जनजातिको समानुपातिक सहभागिता सुनिश्चित गर्ने ।

उद्देश्यः

राज्यका सबै शक्ति संरचना र स्रोतसाधनमा आदिवासी जनजातिको समानुपातिक हिस्सेदारी सुनिश्चित गर्नु ।

[11] Nepal Governance Survey 2017/18,

रणनीति

१. राज्यको सबै निकायमा समानुपातिक प्रतिनिधित्वको हालको व्यवस्थामा पुनरावलोकन गरी अद्यावधिक र प्रभावकारी बनाउने ।

२. राज्यको स्रोतसाधन (संसाधन) र अवसरहरुमा आदिवासी जनजातिको समन्यायिक हिस्सेदारी सुनिश्चित गर्ने ।

३. राज्यका तीनै तहमा हुने निर्णय प्रक्रिया तथा यसका प्रशासननिक संरचनामा सकारात्मक विभेद र आरक्षणको माध्यमबाट अर्थपूर्ण सहभागिता सुनिश्चित गर्ने ।

४. सीप विकास तालिम प्रदान गरी मुलुकमा उपलब्ध रोजगारीका अवसरहरु उपयोग गर्न सक्षम बनाउने ।

५. आदिवासी जनजाति, दलित, मधेशी, मुस्लिम समुदाय तथा पिछडा वर्गको भाषा तथा संस्कृतिको संरक्षण एवं सम्वर्द्धन गर्ने ।

कार्यनीति

१. आीदवासी जनजातिलाई प्रभावित गर्ने कुनै पनि सरकारी वा प्रशासनिक निर्णय गर्दा उनीहरुको परम्परागत वा प्रतिनिधिमूलक संस्थाहरुका प्रतिनिधिहरुलाई सहभागी बनाउने र उनीहरुको सहमति लिने बाध्यकारी व्यवस्था मिलाई उनीहरुको आवाज, सरोकार र अपेक्षाको कदर गरी राज्यको स्रोतसाधन र अवसरहरुमा समन्यायिक हिस्सेदारी सुनिश्चित गरिनेछ ।

२. आदिवासी जनजातिको सघन वा उल्लेख्य उपस्थिति रहेको भूक्षेत्रमा कुनै पनि विकास आयोजना तर्जूमा, कार्यान्वयन र मूल्याङ्कन गर्दा उनीहरुको स्वतन्त्र, पूर्व सूचित मन्जुरी लिने व्यवस्था मिलाइनेछ । यस्तो व्यवस्था उनीहरुसंगको परामर्शमा निर्माण गरी कार्यान्वयनमा ल्याइनेछ ।

३. सीमान्तीकृत, अतिसीमान्तीकृत र लोपोन्मूख आदिवासी जनजातिको आर्थिक-सामाजिक सशक्तीकरण र सुख-समृद्धिको लागि पृथक-पृथक लक्षित, अग्रगामी कार्यवाही अघि बढाई आधुनिक भौतिक सम्पत्तिमा उनीहरुको पहुँच वृद्धि गरिनेछ ।

४. आदिवासी जनजातिको सामाजिक, साँस्कृतिक, धार्मिक तथा आध्यात्मिक मूल्य तथा प्रचलनहरुलाई मान्यता दिई संरक्षण एवं सम्बर्द्धन गरिने छ, र उनीहरुले समूहगत तथा व्यक्तिगत रुपमा भ्फेल्नु परेका समस्याहरुको प्रकृतिलाई समुचित ध्यान दिइनेछ ।

५. आदिवासी जनजातिका संकटग्रस्त तथा लोपोन्मुख भाषा र साँस्कृतिक सम्पदाको संरक्षण तथा सम्वर्द्धन र विकासका विशेष उपायहरु अवलम्बन गरिनेछ ।

६. आदिवासी जनजातिको उल्लेख्य उपस्थिति भएका थातथलोमा उनीहरुको सहभागितामा संग्रहालय, वाचनालय, साँस्कृतिक भवन, विश्रामस्थल, पाहुना-घर, साँस्कृतिक एवं धार्मिक सम्पदा स्थल र तिनको भौतिक स्वरुपहरुको संरक्षण, पुनरुद्धार तथा पुननिर्माण कार्य द्रूतगतिमा गरिनेछ ।

७. परम्परागत स्वामित्व वा अन्य परम्परागत प्रयोगका कारण आदिवासी जनजातिहरुसंग रहेको तथा उनीहरूले अन्य किसिमबाट हासिल गरेको भूमि, भूक्षेत्र तथा स्रोतसाधनहरूको स्वामित्व पाउने, तिनको प्रयोग गर्ने, विकास गर्ने, नियन्त्रण गर्ने तथा उत्पादकत्व बढाउने व्यवस्थालाई सुदृढ गरिनेछ ।

८. राष्ट्रिय एकता सुदृढ गर्न सामाजिक, आर्थिक, राजनैतिक समावेशीकरणलाई हालका अभ्यासहरुबाट सिक्दै अझ समन्यायिक र प्रभावकारी तुल्याइनेछ ।

९.सरकारी सेवामा रहेको हालको समावेशी प्रावधानलाई हरेक समूहको मानव विकास सूचकाङ्क र सरकारी सेवामा रहेको अनुपातका आधारमा कोटा निर्धारण गर्ने व्यवस्था गरिनेछ ।

१०. सरकारी सेवामा समानुपातिक उपस्थिति नरहेका समूह वा जातजातिलाई लोक सेवा आयोग परिक्षाको तयारी कक्षा सञ्चालन गर्न आवश्यक प्राविधिक एवं वित्तीय सहयोग उपलब्ध गराइनेछ ।

११. विपन्न आदिवासी जनजातिलाई उनीहरुको आवश्यकता र चाहाना अनुसारको विभिन्न प्रकारको जीवनयोगी तालीम र व्यावसायिक जानकारी प्रदान गरिने छ । उनीहरुलाई उपयुक्त व्यवसाय, उद्योग धन्दा वा अर्थोपार्जनका क्रियाकलाप सञ्चालन गर्न प्राविधिक, भौतिक एवं वित्तीय सहयोग उपलब्ध गराइनेछ ।

१२. विपन्न, सीमान्तीकृत, अल्पसंख्यक, अतिसीमान्तीकृत तथा लोपोन्मुख आदिवासी जनजातिको रोजगारीको हक, खाद्य सुरक्षा एवं सम्प्रभुताको हक, स्वास्थ्य सम्बन्धी हक र सामाजिक सुरक्षाको हक प्राथमिकताका साथ प्रचलनमा ल्याई उनीहरुको जीवनस्तरमा अर्थपूर्ण सुधार ल्याइनेछ ।

१३. आदिवासी जनजातिको सामाजिक आर्थिक सशक्तीकरण र उनीहरुको संस्कृति, सभ्यता, भाषा, लिपि, साहित्य, लोकवार्ता, संगीत तथा नाट्यकला, ललितकला, इतिहास लगायतका अमूर्त तथा मूर्त साँस्कृतिक, पुरातात्विक, ऐतिहासिक र प्राकृतिक सम्पदा एवं आध्यात्मिक धरोहरको संरक्षण, सम्वर्द्धन तथा उन्नयनका लागि संगठित एवं संस्थागत प्रयत्न सुदृढ गरिनेछ ।

१४. आदिवासी जनजाति जेष्ठ नागरिक, एकल महिला, टुहुरा, बाल-बालिका, द्वन्द्वपीडित तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिका अवस्था र विशेष आवश्यकताहरूप्रति ध्यान दिई विशेष रुपमा संरक्षण गरिनेछ ।

१५. आदिवासी महिला तथा बाल-बालिकाले पूर्ण संरक्षण उपभोग गरून् भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्न आदिवासी जनजातिसंगको सहकार्यमा आवश्यक उपायहरू अवलम्बन गरिनेछ तथा उनीहरु माथि कुनै पनि प्रकारका हिंसा र भेद्भाव नहुने, मर्यादित जीवन जिउँन पाउने स्थितिको प्रत्याभूति गरिनेछ ।

१६. आदिवासी जनजातिहरुको परम्परागत संस्था वा प्रतिनिधिमूलक संस्थाहरुलाई संस्थागत सुदृढीकरण, क्षमता विकास, साँस्कृतिक चाड-उत्सव आयोजना, मातृभाषाहरुको संरक्षण, पुनरुज्जीवन तथा सामुदायिक सम्वर्द्धन, नाट्यकला तथा ललीतकला र आध्यात्मिक

समग्रताको विकास अभियान, सामाजिक परिचालन, स्वयं सेवा, नागरिक सम्बेदीकरण सम्बाद लगायतका क्रियाकलाप सञ्चालन गर्न आवश्यक सहयोग पुर्‍याइनेछ ।

१७. आदिवासी जनजाति समाजका विद्यमान बाल-विवाह, करकापको विवाह, दाइजो प्रथा, जीवन संस्कारमा फजुल (अत्यधिक) खर्च, बालश्रम लगायतका समस्याको अन्त्य गर्न आदिवासी जनजातिका परम्परागत संस्था वा प्रतिनिधिमूलक संस्थाहरुलाई व्यापक रुपमा परिचालन गरिनेछ ।

१८. अन्तर्राष्ट्रिय सीमाबाट विभाजित भएका आदिवासी जनजातिहरूलाई देशभित्रका उनीहरूका आफ्नै सदस्य एवं सीमापारिका सदस्यहरूसंग आध्यात्मिक, साँस्कृतिक, राजनीतिक, आर्थिक तथा सामाजिक उद्देश्यका क्रियाकलाप लगायतमा सम्पर्क, सम्बन्ध र सहयोग कायम गर्ने र अभिवृद्धि गर्नसक्ने प्रभावकारी उपायहरु अवलम्बन गरिनेछ ।

१९. अल्पसंख्यामा रहेका र जनसंख्या वृद्धिदर न्यून भएका वा ऋणात्मक रहेका कुसुन्डा, वनकरिया, राउटे, सुरेल, हायु, राजी, किसान, लेप्चा/लाप्चा, मेचे, कुशवाडियाजस्ता लोपोन्मुख आदिवासी जनजातिको संरक्षण र विकासका लागि विशेष कार्ययोजना तर्जूमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याइनेछ ।

२०. आदिवासी जनजातिहरुका आफ्नै विशिष्ट पहिचान, इतिहास र आफ्नै परम्परागत सामाजिक संरचना तथा प्रणाली भएका समूह हुनाले उनीहरुको परम्परागत संस्था वा प्रतिनिधिमूलक संस्था दर्ता तथा सञ्चालन सम्बन्धी छुट्टै कानूनद्वारा व्यवस्थित गरिनेछ ।

२१. आदिवासी जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान ऐन, २०५८ सो ऐनकै प्रक्रिया अनुरुप संशोधन गरी सो प्रतिष्ठानलाई संघीय प्रणाली अनुरुपको आदिवासी जनजातिको सशक्तीकरण तथा मानव संसाधन विकास, उनीहरुको पुरातात्विक, ऐतिहासिक, साँस्कृतिक, भाषिक, आध्यात्मिक सम्पदा सम्बन्धी अध्ययन, अनुसन्धान, प्रकाशन, संरक्षण तथा सम्वर्द्धन र आदिवासी जनजाति विकास सम्बन्धी कार्यहरुमा प्राविधिक सहयोग एवं तिनको अनुगमन, मूल्याङ्कन लगायतका क्षेत्रमा काम गर्ने सक्षम, विशिष्टीकृत, प्राज्ञिक संस्थाको रुपमा विकास गरिनेछ, सो प्रतिष्ठानको प्रत्येक प्रदेशमा प्रादेशिक शाखा र आवश्यकता अनुसार स्थानीय तहमा उपशाखाहरु रहने व्यवस्था गरिनेछ ।

२२. हरेक पाँच-पाँच वर्षमा अध्ययन-अनुसन्धानमा सक्षम र स्वायत्त संस्थामार्फत समावेशीकरणको प्रतिफल, असर र प्रभावको अध्ययन गर्ने परम्परा स्थापित गरिनेछ ।

अपेक्षित उपलब्धि

योजनावधिको अन्त्य (२०८०/८१) सम्ममा आदिवासी जनजाति (नेवार बाहेक)को सामाजिक, आर्थिक, राजनैतिक समावेशीकरण सूचकाङ्क र बहु-आयामिक सामाजिक समावेशीकरण सूचकाङ्क सरदरमा ५० प्रतिशतले सुधार आएको हुनेछ ।

४०. सामाजिक साँस्कृतिक विविधता

राष्ट्रिय लक्ष्य

सामाजिक साँस्कृतिक विविधताको प्रवर्द्धन गरी सभ्य र न्यायपूर्ण समाज निर्माण गर्ने ।

राष्ट्रिय उद्देश्य

देशमा विद्यमान जातीय, भाषिक, साँस्कृतिक र धार्मिक विविधताको सम्मान र संरक्षण तथा सम्वर्द्धन गर्दै सामाजिक सद्भावपूर्ण, सभ्य र न्यायपूर्ण समाज निर्माण गर्नु ।

रणनीति

१. आदिवासी जनजातिको पुरातात्विक, साँस्कृतिक तथा ऐतिहासिक सम्पदा, उत्सव, प्रविधि तथा दृश्य एवं प्रस्तुतिकला र साहित्य, लिपिजस्ता उनीहरूका संस्कृतिका पूर्व, वर्तमान तथा भावी स्वरूपलाई कायम राख्ने, संरक्षण गर्ने तथा विकास गर्ने कार्यलाई प्रोत्साहित गर्ने ।

२. नश्लीय, जातीय, धार्मिक, साँस्कृतिक, भाषिक, लैगिंक भिन्नतामा आधारित वा त्यस्तो भिन्नताको पृष्ठपोषण गर्ने सिद्धान्त, नीति तथा प्रचलनहरू जातिवादी, अवैज्ञानिक, अवैध, निन्दनीय तथा अन्यायपूर्ण हुनाले जातीय, भाषिक वा साँस्कृतिक, धार्मिक, लैगिक, क्षत्रीय, व्यबहारजन्य लगायत सबै प्रकारको विभेद, हिंसा र दुर्व्यवहारको पूर्ण रुपमा उन्मूलन गरी सामाजिक साँस्कृतिक विविधता प्रवर्द्धन गर्ने ।

कार्यनीति

१. आदिवासी जनजातिको आफ्ना आध्यात्मिक, साँस्कृतिक तथा धार्मिक परम्परा, संस्कार र उत्सवहरू प्रदर्शन गर्ने, मान्ने, तिनको विकास गर्ने तथा सिकाउने; आफ्ना धार्मिक तथा साँस्कृतिक र ऐतिहाँसिक स्थल र बस्तुको सम्भार गर्ने, संरक्षण गर्ने र आफ्ना पुरातात्विक, ऐतिहाँसिक तथा साँस्कृतिक वस्तुहरूको प्रयोग तथा तिनमाथि नियन्त्रण गर्ने उनीहरुको अधिकारलाई सम्मान गरिनेछ ।

२. आदिवासी जनजातिको पुरातात्विक, धार्मिक, साँस्कृतिक तथा ऐतिहासिक स्थल तथा मूर्त-अमूर्त सम्पदा, प्रविधि, कलाकृति, उत्सव, दृश्य तथा प्रस्तुतिकला, मौखिक परम्परा, भाषा साहित्य, लिपि लगायत संस्कृतिको पूर्व, वर्तमान र भावी स्वरुप कायम राख्ने, संरक्षण एवं सम्वर्द्धन गर्ने तथा विकास गर्ने र विश्व सम्पदा सूचीमा सूचीकृत गर्ने कार्यलाई भौतिक, प्राविधिक तथा आर्थिक सहयोग उपलब्ध गराइनेछ ।

३. आफ्नो इतिहास, भाषा, मौखिक परम्परा, दर्शन, लेखन प्रणाली तथा साहित्यहरू पुनर्जीवित गर्ने, प्रयोग गर्ने तथा भावी पुस्तालाई हस्तान्तरण गर्ने तथा समुदाय, स्थान तथा व्यक्तिहरूको आफ्नै पहिचानको नाम राख्ने र तिनलाई कायम राख्ने परापूर्वदेखि चलिआएको थिति वा प्रचलनलाई प्रवर्द्धन गरिनेछ ।

४. स्थानीय तहमा बहुसंख्यकले बोल्ने वा प्रचलित मातृभाषालाई स्थानीय सरकारी कामकाजको भाषा बनाउन प्रोत्साहित गरिनेछ ।

५. अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकारका मापदण्डहरू अनुरूप आदिवासी जनजातिहरुको संस्थागत संरचना, मौलिक पहिचान र आफ्ना पृथक् प्रचलनहरू, आध्यात्मिकता, परम्परा, प्रक्रिया, र अस्तित्वमा रहेको अवस्थामा न्यायिक प्रणाली र अभ्यासहरूको संरक्षण, सम्बर्द्धन तथा विकास कार्यलाई प्रभावकारी बनाई सामाजिक साँस्कृतिक विविधताको प्रवर्द्धन गरिनेछ ।

६. विभिन्न मातृभाषा तथा संस्कृति सम्बन्धी अध्ययन अनुसन्धान तथा तिनको प्रवर्द्धन एवं विकास गर्ने प्राज्ञिक तथा साँस्कृतिक प्रतिष्ठानहरु स्थापना गरी साधन सम्पन्न तुल्याइनेछ । हरेक स्थानीय तहमा साँस्कृतिक संग्रहालय स्थापना गरिनेछ ।

७. आदिवासी जनजातिलाई आफ्नो भूमि र भूक्षेत्रका वन, डाँडा-काँडा, पाखा-पर्वत, ताल-तलैया, पानीका मूल, नदी-नाला, पशु-पंछी लगायतका प्राकृतिक बस्तुहरुसंगको पृथक् आध्यात्मिक सम्बन्धलाई कायम राख्ने तथा सुदृढ पार्ने र यस्ता सम्बन्धबाट भावी पुस्ताप्रतिको आफ्नो उत्तरदायित्व बहन गर्ने उनीहरुको परम्परालाई प्रवर्द्धन गरिनेछ ।

८. जातीय, भाषिक, साँस्कृतिक, धार्मिक, लैंगिक, क्षेत्रीय, व्यवहारजन्य लगायत सबै प्रकारका विभेद, हिंसा र दुर्व्यवहारको पूर्ण रुपमा उल्मूलन गरी सामाजिक, साँस्कृतिक विविधताको सुदृढीकरण गर्ने सद्भावपूर्ण, सभ्य र न्यायपूर्ण समाज निर्माण गरिनेछ ।

९. आदिवासी जनजाति र समाजका अन्य सम्पूर्ण जातजाति, समूह र वर्गहरूबीच सहिष्णुता, समझदारी र सुसम्बन्ध प्रवर्द्धन गर्न सम्बन्धित आदिवासी जनजातिसंगको परामर्श तथा सहयोगमा सामाजिक संवेदीकरण (Sensitization), अन्तर्जातीय सम्बाद जस्ता प्रभावकारी उपायहरू अवलम्बन गरिने छ ।

अपेक्षित उपलब्धि

योजनावधिमा आदिवासी जनजाति लगायत देशको सबै जातजाति, समूह र समुदायहरुको मूर्त-अमूर्त वा भौतिक-अभौतिक, पुरातात्विक, धार्मिक, ऐतिहाँसिक, प्राकृतिक र साँस्कृतिक सम्पदाहरुको अर्थपूर्ण रुपमा सम्बर्द्धन भएको हुनेछ । धार्मिक सहिष्णुता अभिवृद्धि भई धर्म-निरपेक्षता प्रवर्द्धित भएको हुनेछ । जातीय, भाषिक, साँस्कृतिक र धार्मिक विविधता राष्ट्रिय शक्तिको रुपमा विकसित भएको हुनेछ ।

४१. भूकम्प, पहिरो र बाढीको जोखिम

पृष्ठभूमि

अधिसंख्यक आदिवासी जनजातिहरु भौगोलिक एंव वातावरणीय हिसाबले धेरै नै जोखिम स्थितिमा छन् । एक अध्ययन अनुसार ६०.३ प्रतिशत पहाडे आदिवासी जनजाति र ५८ प्रतिशत तराई आदिवासी जनजातिको आफ्नो ठाउमा रेडक्रस जस्ता प्राकृतिक प्रकोप व्यवस्थापन सम्बन्धी समिति वा समूह सम्म पनि छैन ।[12] त्यस्तै ३६.४ प्रतिशत पहाडे आदिवासी जनजातिको आफ्नो थातथलो भूकम्पको अत्यन्तै जोखिममा छ र ४६.४ प्रतिशतको भने समान्य जोखिममा छ । लगभग ५०

[12] Nepal Governance Survey 2017/18,

प्रतिशत तराई जनजातिलाई भने आफ्नो ठाउँ भूकम्पको सामान्य जोखिममा छ भन्ने ठान्दछन् । त्यसरी नै, ५९.१ प्रतिशत पहाडे आदिवासी जनजाति पहिरोको जोखिममा छन् र २८.७ प्रतिशत भने अत्यन्त जोखिममा छन् । यसैगरी ५१.२ प्रतिशत पहाडे आदिवासी जनजाति बाढीको जोखिममा छन् । तराई आदिवासी जनजाति भने ८५.७ प्रतिशत बाढीको जोखिममा छन् र ५१.६ प्रतिशत भने अत्यन्तै जोखिममा छन् । त्यस्तै ५९.१ प्रतिशत पहाडे आदिवासी जनजाति पहिरोको जोखिममा छन् र ५१.२ प्रतिशत बाढीको जोखिममा छन् । तराई आदिवासी जनजाति भने ८५.७ प्रतिशत बाढीको जोखिममा छन् र ५१.६ प्रतिशत भने अत्यन्तै जोखिममा छन् ।[13]

राष्ट्रिय लक्ष्य

प्राकृतिक प्रकोपको जोखिममा रहेका आदिवासी जनजातिहरुलाई सुरक्षित राख्ने ।

राष्ट्रिय उद्देश्य

प्राकृतिक प्रकोपको जोखिममा रहेका आदिवासी जनजातिहरुलाई सुरक्षित राख्न जोखिम निवारण तथा न्यूनीकरणका उपायहरु अवलम्बन गर्नु ।

रणनीति

१. आदिवासी जनजातिहरुलाई संभावित प्राकृतिक प्रकोपको जोखिमबाट बचाउन पूर्व तयारी, विपद् व्यवस्थापन लगायतका उपायहरु अवलम्बनका लागि सम्वन्धित निकायहरु परिचालित गर्ने ।

कार्यनीति

१. प्राकृतिक प्रकोपका कारण र जोखिम बारे सम्बन्धित आदिवासी जनजातिलाई सचेत तुल्याइनेछ ।

२. प्राकृतिक प्रकोपको जोखिममा रहेका आदिवासी जनजाति पहिचान गरी उनीहरुको अवस्थाको विस्तृत जानकारी लिइनेछ ।

३. जोखिम क्षेत्रका भौगोलिक नक्शाङ्कन गरी सो क्षेत्रमा विपद् व्यवस्थापन प्रभावकारी बनाइनेछ ।

४. सम्बन्धित परिवार वा स्थानको जनताको सहभागितामा जोखिम न्यूनीकरण र धेरै जोखिमपूर्ण क्षेत्र भए वैकल्पिक वस्ती विकास योजना तर्जूमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याइनेछ ।

अपेक्षित उपलब्धि

प्राकृतिक प्रकोपमा रहेका आदिवासी जनजातिको जोखिम न्यूनीकरण र विपद व्यवस्थापन सम्बन्धी चेतना अभिवृद्धि भएको हुनेछ र विपद् प्रभावित परिवारका निमित्त वैकल्पिक बसोवासका लागि वस्ती विकास पूर्ण रफ्तारमा भएको हुनेछ ।

[13] Nepal Governance Survey 2017/18,

४२. जलवायु परिवर्तन

उद्देश्य

१. जलवायु परिवर्तनको प्रतिकुल प्रभावलाई पेरिस सम्झौता अनुरुप न्यूनीकरण गर्दै अनुकूलन क्षमताको अभिवृद्धि गर्ने ।

२. जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरण र अनुकूलनका लागि पेरिस सम्झौता लगायतका माध्यमबाट उपलब्ध अन्तर्राष्ट्रिय वित्त र प्रविधिमा दावी गर्दै प्राप्त लाभको न्यायोचित वितरण गर्ने ।

रणनीति

१. नेपालले संयुक्त राष्ट्रसंघ तथा अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चहरुमा प्रतिवद्धता जनाइसकेको तथा पक्ष राष्ट्र भइसकेको अन्तर्राष्ट्रिय कानूनी दस्ताबेजहरुका आधारमा आदिवासी जनजातिहरुको हक अधिकारहरु सुरक्षित हुनेगरी जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी नीति तथा कार्यक्रम बनाई लागू गर्ने ।

कार्यनीति

१. आदिवासी जनजातिहरुको आत्मनिर्णित विकास, प्रथाजन्य कानून र संस्थालाई मान्यता दिई जल, जमीन, जंगल, प्राकृतिक स्रोतसाधन, दिगो प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन र आफ्नो भूक्षेत्र प्रतिको उनीहरको अधिकार सुनिश्चित गरिनेछ ।
२. आदिवासी जनजातिहरुलाई प्रभाव पार्ने जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरण र अनुकूलन सम्बन्धी सबै गतिविधिहरु, संयन्त्रहरु र प्रक्रियाहरुमा उनीहरुको स्वतन्त्र, पूर्व, सूचित मञ्जुरी लिईनेछ ।
३. आदिवासी जनजातिहरुको अधिकारहरु पर्यावरणमा आधारित अनुकूलन (ecosystem based adaptation), जलवायुको निम्ति जंगलको विविध लाभहरु वन विनाश र वनक्षयीकरणबाट हुने कार्वन उत्सर्जन रोक्ने प्रक्रिया (Reducing Emission from Deforestation and Forest Degradation-REDD) सम्बन्धी संरचनाहरुमा समावेश गरी सुनिश्चित गरिनेछ ।
४. राष्ट्रिय अनुकूलन कार्यक्रम (National Adaptation Plan of Action-NAPA) र राष्ट्रिय अनुकूलन योजना (National Adaptation Program-NAP) मा र अन्य सबै सम्बन्धित राष्ट्रिय, प्रादेशिक पर्यावरण स्थानीय तहको सम्झौताहरुमा आदिवासी जनजातिहरुको अर्थपूर्ण सहभागिताको सुनिश्चित गरिनेछ ।
५. जलवायु परिवर्तन अनुकूलनको निम्ति साँस्कृतिक रुपले उपयुक्त प्राविधिहरु र अनुकूलन कोषमा आदिवासी जनजाति तहहरुको प्रत्यक्ष पहुँचको सुनिश्चित गरिनेछ ।
६. वनविनाश र वनक्षयीकरणबाट हुने कार्वन उत्सर्जन रोक्ने प्रक्रिया, जलवायु परिवर्तन अनुकूलन मुख्यतः विपद् क्षेत्रहरुको निम्ति आदिवासी जनजातिहरुको सचेतना र क्षमता अभिवृद्धिमा सहयोग र सहायता उपलब्ध गराइनेछ ।
७. जलवायु परिवर्तनको असरबाट उत्पन्न प्रकोपको असर आदिवासी जनजातिहरुको जीविकोपार्जनमा समेत पर्ने हुँदा जलवायु परिवर्तनसंग अनुकूलित हुन र उनीहरुको समानुकूलन (Resilience) बढाउन ठाउँ र परिवेश अनुसार उनीहरुको अनुसार उनीहरुको दिगो जीविकोपार्जनको विविधीकरणमा सहयोग गरिनेछ ।

८. अध्ययन अनुसन्धान गर्ने विभिन्न संघसंस्थाहरु र आदिवासी जनजातिहरुको बीचमा साझेदारिता गरी अधययन अनुसन्धान मूलक कार्यलाई अगाडि बढाईनेछ ।

अपेक्षित उपलब्धि

जलवायु परिवर्तनको जोखिम न्यूनीकरण, अनुकूलन र समानुकूलन कायम भएको, जलवायुवित्को खाका तयार भएको, राष्ट्रिय, प्रादेशिक स्थानीय तहमा कार्यान्वयन हुने अनुकूलन योजना तथा वन विनास र वनक्षयीकरणबाट हुने कार्वन उत्सर्जन रोक्ने प्रक्रियामा आदिवासी जनजातिहरुको अर्थपूर्ण सहभागिता कायम भएको हुनेछ ।